

TÜRK TASAVVUF KÜLTÜRÜNDE TARİKAT KIYAFETLERİ VE SEMBOİLİK ANLAMLARI (*)

Ramazan MUSLU (**)

Özet

Her din ve düşüncenin kendi mensuplarına bazı manaları ifade etmek için kullandıkları sembolleri vardır. İslam tasavvuf kültüründe de pek çok sembole rastlanır. Bunların en dikkat çekenleri tarikat ehlinin giydiği ya da aksesuar olarak kullandığı çeşitli eşyalar ve bunlara yükledikleri sembolik anlamlardır. Bu makalede söz konusu zümrenin kullandığı giysi ve aksesuarlardaki deruni anlamlara ışık tutmaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Tarikat, Taç, Hırka, Gül Mührü, Küpe, Kuşak, Renk.

Sufi Dresses and their Symbolic Meaning in the Culture of Turkish Sufism

Abstract

Every religion and thought or idea has the symbols which are used for expression of specific meaning by the followers. Similarly, there are many symbols in the culture of Islamic Mysticism. The most conspicuous of them are Sufi dresses and accessories that Sufis loaded them with some symbolic meanings. This article will try to explain these symbols and meanings.

Key Words: Sufi Order, Crown, Dervish's Coat, Seal of Rose, Ear Ring, Belt, Color.

*) Bu makalenin özeti Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi tarafından 14-15 Nisan 2005'te İstanbul'da düzenlenen Uluslararası Gizli Diller Sempozyumu'nda "Osmanlıda Tarikat Kıyafetlerinde Sembolizm" adıyla bildiri olarak sunulmuştur.

**) Doç. Dr., SAÜ. İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi
(e-posta: rmuslu@sakarya.edu.tr)

Giriş

Latince “symbolom”, “sumbolos” ve “symbolum” olarak ifade edilen ve “remiz”, “alem”, “misal”, “tımsal” ve “alâmet” karşılığında kullanılan¹ sembol, “açıklanamazın ifade biçimi”² “duygularla algılanamayan şeyleri, algılanabilir hale getiren işaretler”³, “hazır olmayan veya idraki imkânsız bulunan herhangi bir şeyi, tabii bir nispetle zihne davet eden şahsî alâmet”⁴ b. şekillerde tanımlanır⁵. “Timsâliye”, “remziye” ve “tasvîrî rumûz” gibi kelimelerle ifade edilen sembolizm ise, anlatım aracı olarak sembollerini kullanmaya; vâkıaları yorumlamaya ve inançları dile getirmeye yarayan semboller sistemidir⁶.

İnsanlığın dinî hayatında önemli rol oynayan semboller, inancı ifade etmede de her zaman yaygın olarak kullanılmıştır⁷. Sembolizm Eski Hind, Yunan, Mısır ve İran uygarlıklarından İslâm kültürüne geçmiş, insanlık tarihi kadar eski bir anlatım şeklidir⁸. Tasavvufî sembolizm ise insan ile Allah arasındaki mistik ilişkinin söz, yazı ve ritüel kalıplarına dökülmüş anlatımı⁹ olarak tanımlanabilir. Başka bir deyişle, ehlinin başkasının anlamadığı, kelâmın altında saklı olan gizli manayı ifade eder¹⁰.

İslâm’ın ilk asırlarından itibaren dereceler, kisveler, remizler vb. hususlarda tasavvuf ile fütüvvet¹¹ karşılıklı etkileşimlerde bulunmuşlardır. Fütüvvet ehli, ayaklarında mest, başlarında beyaz yünden külâh, sırtlarında “hurka”, bellerinde “kuşak” ve belden aşağısında “şalvar” ile belli bir gruba mensup olduklarını göstermişler¹² ve bunlarla ilgili bazı gizli anlamlara işaret etmişlerdir. Örnek vermek gerekirse, fütüvvet ehlinin giydiği şalvar, “aşağılık sıfatlar”dan kurtulmayı ve hodbinliği alt etmeyi; kuşak bağlama, yiğitliği

- 1) Rıza Kardaş, “Sembol”, *Türk Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1980, XXVIII, 417.
- 2) Sadık Kılıç, *İslam’da Sembolik Dil*, İnsan Yay., İstanbul 1995, s. 56.
- 3) Belkis Temren, *Tasavvuf Düşüncesinde Demokrasi*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1995, s. 88.
- 4) Mustafa Namık Çankı, *Büyük Felsefe Lügatı*, I-III, Nebioğlu Kağıtçılık ve Matbaacılık, İstanbul 1958, III, 227.
- 5) Bilgi için bk. Pike Royston, “Symbol”, *Encyclopedia of Religion and Religions*, George Allen and Unwin, London 1951, s. 366; William Benton, “Symbol”, *Encyclopedia Britannica*, I-XXIII, Chicago-London 1965, XXI, 721; Galip Atasagun, “Sembol ve Sembolizm”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 7, Konya 1997, s. 369-370. Sembol çeşitleri ile ilgili ayrıca bk. Atasagun, agm., s. 372-375.
- 6) Kardaş, XXVIII, 420; Temren, 88; Atasagun, a.g.e., s. 381-383.
- 7) Atasagun, aynı yer.
- 8) Bedi N. Şehsuvaroğlu, *Dinlerde ve Tarikatlarda Sembolizm-Remizler*, Muhit Yay., İstanbul 1973, s. 7-9.
- 9) Ekrem Işın, “Sembolizm ve Tasavvufî Hayat”, *Hoş Gör Yâ Hü: Osmanlı Kültüründe Mistik Semboller*, Yapı Kredi Yay., İstanbul 1995, s. 7.
- 10) Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yay., İstanbul 1991, s. 394.
- 11) Fütüvvet; gençlik, kahramanlık, erlik ve cömertlik gibi anlamlara gelir. Başlangıçta tasavvufî bir mahiyet taşıyan XIII. yüzyıldan itibaren ictimâî ve siyasî yapılanmaya dönüşen Ahilik kurumunun adıdır. Bk. Abdulbaki Gölpınarlı, *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İstanbul 1977, s. 127-128; Süleyman Uludağ, “Fütüvvet”, *DİA*, İstanbul 1996, XIII, 259-261.
- 12) Hucvirî, *Keşfü'l-mahcûb: Hakikat Bilgisi*, (trc. Süleyman Uludağ), İstanbul 1982, s. 129. Şalvar, bir müddet hizmetten sonra kişinin olgunluğa eriştiğine alâmet olarak giydirilir. Bk. Gölpınarlı, s. 310.

ve nefsi hizmete alıştırmayı; şerbet içme ise doğuştan sahip olunan “bilgi”yi sembolize eder. Benzer şekilde tasavvufta da “taç”, “hırka”, “kemer” vb. giysiler vardır. Fütüvvet ve tasavvufta kullanılan remizlerin çoğu birbirinin aynı ya da benzeridir. Öte yandan Huruffiliğin¹³ fütüvvete ve tasavvufa etkisini de göz ardı etmemek gerekir¹⁴. Bu nedenle, tarikat kıyafetleriyle ilgili aşağıda zikredilen hususların, bu çerçevede değerlendirilmesinde yarar vardır.

Osmanlı dönemine gelindiğinde durum önceki dönemlerden farksızdır ve hatta tarikatların sayısı ile orantılı bir şekilde kıyafetlerle ilgili remizlerin daha da çoğaldığı ve hiçbir ayrıntının gelişi güzel konulmadığı, mensup olunan tarikat ve statüye (şeyh, halife, derviş) işaret ettiği görülür.

Bu makalemizde, Osmanlıda tasavvufi hayatın ayrılmaz bir parçası olan şeyhlerin ve dervişlerin kullandıkları gül mühürleri, taç¹⁵, hırka¹⁶ ve kuşak çeşitleri ile yanlarında taşıdıkları bazı aksesuarları tanıtmaya ve işaret ettikleri sembolik anlamlara ışık tutmaya çalışacağız.

1. Gül Mühürleri

Tarikat ehlinin kullandığı sembollerden birisi gül mühürüdür. Tarikat taçlarının tam üstüne (kubbesine) dikilen ve bir çuha üstüne işlenen şekillere “gül” denir¹⁷. Hz. Peygamber’in sembolüdür¹⁸. Gül mühürü, “Nokta-i Zât”¹⁹ ve “Nokta-i Nûr-i Muhammedî”ye; “Beytullah”, “Arşullah” ve “Arş-ı Rahmân” olarak adlandırılan ve ilâhî nazargâh olan “gönül”e; Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’e²⁰ işaret eder²¹. Ayrıca “gül” ismindeki “kâf” harfi, “Allah

13) Fazlullah Hurûfî’nin (ö. 796/1394) kurup geliştirdiği harflerin esasına dayanan bâtûnî bir akımdır. Bk. Hüsamettin Aksu, “Hurûfîlik”, *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 408-412.

14) Şehsuvaroğlu, s.23-25, 48-49.

15) Tâc, Hükümdarların resmi günlerde başlarına giydikleri murassa’ başlık, bazı şeyh ve dervişlerin aynı şekilde başlarına giydikleri değişik şekillerdeki külâhların adıdır. Meşâyih önceden taç giymezler, sarık sararlardı. Ebû’l-Kasım Gürgâni’den itibaren Melâhine ve Râfîzilerin stüfîyeye karışması üzerine fark edilmek için imameli taç giyilmiş ve taç ondan sonra yaygınlık kazanmıştır. Bk. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I-III, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983, III, 371.

16) Tarikat hırkası, bir tarikata intisap ile usul dairesinde muayyen mertebeleri aşarak yeniden girmek isteyecekleri irşad ve terbiye selâhiyetini ihraz âlâmeti yerine kullanılan bir tabirdir. Bk. Pakalın, I, 804; III, 311.

17) Gölpınarlı, s. 140.

18) Rivayete göre Hz. Peygamber’in teri gül gibi koktuğu için terlediği zaman ashab etrafına toplanırdı. Araçta “verd” kelimesi “gül” anlamına gelir. “Vav” harfi, Hz. Peygamber’e (a.s.) varis olan ârif ve kâmillere; “râ” harfi, Hz. Peygamber’in (a.s.) Raûf ve Rahîm isimlerine ve “dal” harfi de Hz. Peygamber’in (a.s.) “Dâf” ismine işaret eder. Bk. İbrahim el-Eşrefî, *Risâle-i Gül-i Âbâd*, Süleymaniye Ktp., Yazma Başışlar, nr. 4406/1, vr. 3a; Yahya Âgâh İstanbulî, *Mecmûatü’z-zerâif Sandûkatü’l-ma’ârif: Tarikat Kıyafetlerinde Sembolizm, Tarikat Kıyafetlerinde Sembolizm* (yay. Yusuf Özbek), Ocak Yayıncılık, İstanbul 2002, s. 201-202.

19) Sûfîlere göre “nokta”, harflerin başlangıcı ve sonucudur. Bütün harfler bir noktadan ibarettir. Bk. Gölpınarlı, s. 260.

20) Mühür, ebced hesabıyla 245 rakamına tekabül eder. Bir taç ile toplanınca 246 rakamı elde edilir. Bu rakam Hasan ve Hüseyin isimlerinin ebced değerlerinin toplamına denktir.

21) İstanbulî, s.113, 204.

kuluna yetmez mi?"²²; "lâm" harfi ise "Allah kullarına lütfkârdır, dilediğini rızıklandırır. O kuvvetlidir; güçlüdür." (Şûrâ, 19) ayetlerine delalet eder²³.

Gül mührü, tarikatlara göre çeşitlilik gösterir. [Resim: 32-45] Bunlardan biri beşgen gül mührüdür. Bu mührün çizgileri, üç harfli "taç", "edeb" ve "ilâh" kelimelerine; Allah, Muhammed ve Ali isimlerine; "fark, cem' ve cem'u'l-cem'e; "nefy-i vücûd, bezl-i vücûd ve terk-i sûret" etmeye işaret eder²⁴. Beş ucu ise, hamse-i âl-i abâ'ya²⁵ ve "şeriat, tarikat, marifet ve hakikat kapılarına" delalet eder²⁶. "Süleymânî" diye adlandırılan beş köşeli gül mührünün beş tığı ise, beş latiffeyi (kalp, ruh, sır, hafi ve ahfâ) ve beşer harfli dört kapıyı (şeriat, tarikat, hakikat, marifet) sembolize eder²⁷. [Resim: 32, 35]

Gül mührü, bütün tarikatlarda kullanılmakla birlikte, Kadiriye tarikatının özel alâmeti olmuş²⁸ ve "Bağdadî", "İsmail Rumî", "Eşrefî" ve "Eşrefzâde" gibi isimlerle anılmıştır. [Resim: 36-39] Bağdadî gülü, yeşil çuha üzerinde üç daireden oluşur. Birinci daire, "şeriat"; ikincisi "tarikat" a ve üçüncüsü de "marifet" e delalet eder. Bu üç dairenin elde edilmesiyle kazanılan hâl ise "hakikat" tir. Çuhanın yeşil rengi, Abdülkadir Geylânî'nin, nuru yeşil renkte olan "el-Hay" isminin mazharı olmasına işaret eder. Dairelerin beyaz renkte olması ise, şeyhin Hz. Peygamber'e (a.s.) bağlılığının kemalini gösterir²⁹. [Resim: 36]

Kâdirî şeyhi İsmail Rûmî (ö.1041/1631-32), esasen Halvetî olduğu için güle, "esmâ" usûlüne delalet olmak üzere şekil vermiştir. Bu yüzden salıklere verilen gülün yedi renkte olması, yedi ismin nurlarını ve on iki kat olması ise on iki ismi³⁰ sembolize eder. On sekiz tığ olması ise, ebced değeri on sekiz olan "el-Hayy" ismine işaret eder. Şeyhlere verilen gül ise on dokuz dilim (terk)³¹ olup besmele harflerine delalet eder. [Resim: 39] Merke-

22) Zümer, 36.

23) el-Eşrefî, vr. 1b-3b.

24) İstanbulî, s. 206.

25) Hz. Peygamber, Hz. Ali, Hz. Fâtma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin.

26) Altıgen gül mühründeki dört çizgi, kelime-i tevhidin dört kelimesine, ism-i Azam'ın (Allah) dört harfine; tığları (uçları) ise altı yöne ve ve cennetü'l-esmâ denilen altı isme delalet eder. Bk. İstanbulî, s.113, 206.

27) Yedigen şeklinde olursa, siyah çizgiler "edeb" kelimesinin üç harfine; yedi köşe "Fatiha" suresinin yedi ayetine, yedi kat gök ile ulvî cisimlerin ve arzın tabakalarına ve cisimleri etki altında tutan yıldızlara işaret eder. Yedigen mührün tığları ayrıca "sevâkıt-ı Fatiha" denilen ve vefk olarak kullanılan yedi harfe delalet eder. Bk. İstanbulî, s. 112-113, 206.

28) Rivayete göre, Abdülkadir Geylânî Hızır'ın (a.s.) işaretiyle Bağdat'a gelir. Buradaki meşayih, kış günü ona bir tas su gönderir ve bununla Bağdat'ın şeyhler ile dolu olduğunu anlatmak isterler. Abdülkadir Geylânî, tasa bir gül koyar ve getirene "Var selam söyle; bir gül ile su taşmaz" der. Bunun üzerine meşâyih "Bu şeyh hepimizden üstündür" diyerek ona saygı gösterirler. Bk. el-Eşrefî, vr. 1ab; İstanbulî, s. 196.

29) Müstakimzâde, *Tâc-ı Çehâr Terk-i Kelâm-ı Kadîm*, Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, nr. 611, vr. 163b; el-Eşrefî, vr. 1b-2a; İstanbulî, s.198.

30) Lâ ilâhe illallah, Allah, Hû, el-Hakk, el-Hayy, el-Kayyûm, el-Kahhâr, el-Vehhâb, el-Fettâh, el-Vâhid, el-Ahad, es-Samed.

31) Terk, tarikat ehlinin giydikleri taç ve külâhların uzunlamasına yol alâmetlerine verilen addır. Yolların sayısı tarikatlara göre değişir. Bk. Pakalın, III, 461.

zindeki Süleymânî mühür ile “gayb” a ve “Süleyman” ismindeki altı harf ile de Kadîrî şeyhlerinin altı özelliklerine işaret edilir³².

Kadîrî şeyhi Eşrefoğlu Abdullah'ın (ö.874/1469) alâmeti olan gül ise, üç kattır. Birinci kat beş yaprak olup İslâm'ın beş şartına; ikinci kat altı yaprak olup altı yöne ve imanın altı şartına (sıfatına); üçüncü kat ise yedi yaprak olup “Fatiha” suresinin yedi ayetine işaret eder. Hepsisi toplam on sekiz yapraktır. Bunlar da Abdulkâdir Geylânî'nin (ö.561/1166) mazhar olduğu “Hay” ismini ve ayrıca Hz. Peygamber'in (a.s.) on sekiz bin âleme rahmet ve sultan olmasını sembolize eder³³. [Resim: 37-38]

2. Taçlar

Osmanlı döneminde tarikat mensuplarının başlarını örtmek için bir dış kıyafeti olarak giydikleri taç; “sikke”³⁴, “takke”³⁵, “külâh” vb. isimlerle ifade edilmiştir³⁶. Tacın etrafını çevreleyen tülbent ise “isâbe”, “imâme”, “destar”³⁷, “fenâf” vb. adlarla anılmıştır³⁸. Taca sarılan tülbentin sarkan uçlarına “taylesan”³⁹ veya “risale”⁴⁰ denir. Taylesan uçlarının bele kadar sarkıtılması, kişinin “şeyh”; bir karıştan az olması ise “derviş” olduğuna işaret eder. Aynı şekilde, beyaz sarık üzerine konulan “siyah” tülbent ya da siyah sarık⁴¹ üzerine konulan “beyaz” tülbent parçası anlamına gelen “risale” de şeyhliğe alâmettir⁴². [Resim: 60-63]

- 32) “Sin”, kalbin selim olmasına; “lâm”, ahlâkın latif olmasına; “ya”, ayne'l-yakine; “mim”, munis, inançlı ve siddik olmaya; “elif”, gece kaim olup ibadet etmeye ve “nûn” ibadet ve sığınmayı yalnız Allah'a has kılmaya işaret eder. Bk. el-Eşrefî, vr. 2ab; İstanbulî, s.199.
- 33) Eşrefî gülünde, sarı, beyaz, kırmızı ve siyah olmak üzere dört renk vardır. Bu renkler, dört usule tekebül eder ve Hz. Peygamber'e (a.s.) isnad edilen “Şeriat sözlerimdir, tarikat davranışlarımdır, marifet hallerimdir ve hakikat ise sermayemdir” hadisinin nurlarına işaret eder. Gülün ortasındaki püskülleri ise on iki ilâhî isme delalet eder. Bu gül, deve yününden yapılmış keçe üzerine yapılır. Bunun sebebi, Hz. Peygamber'in (a.s.) Veysel Karanî'ye hediye ettiği hırkaya ve bu sünnete uyulduğuna işaretettir. Keçenin içindeki yeşil kaytan, “el-Hayy” isminin nuruna delalet eder. Bk. el-Eşrefî, vr. 2b; İstanbulî, s. 200-201.
- 34) Sikke, Mevlevîlerin başlarına giydikleri serpuşa verilen addır. Bk. Mehmet Önder, “Mevlevî Giyimleri”, *Türk Etnografya Dergisi*, sayı: 1, Ankara 1956, s. 78; Pakalın, III, 219.
- 35) Takke, başın terini çekmek ve kavuk çıkarıldığı zaman başın üşümesini önlemek için başlık altına giyilen ve ince kumaştan yapılan başlık adıdır. Bk. Pakalın, III, 383.
- 36) İstanbulî, s. 24; Gölpınarlı, s. 320-322.
- 37) Destar, başa giyilen takke, fes ve benzeri şeyler üzerine sarılan ve sark manasına gelen bir tabirdir. Bk. Pakalın, I, 431; Gölpınarlı, s. 91-92. Destar şekilleri için bk. Önder, agm., s. 79-80.
- 38) Ancak aralarında bazı ince ayrımlar vardır. Şöyle ki, en güzel şekilde sarılan sarığa ‘amâme; alt-üst dolanan sarığa destar; düz ve yassı olarak bir veya iki kat sarılan sarığa da fenâf denilir. Bk. İstanbulî, s. 33-34.
- 39) Taylesân, kavuk, taç ve fes gibi muhtelif sarıklara sarılan tülbentin sarığın ucundan sarkan parçasına verilen addır. Bk. Pakalın, III, 426; Gölpınarlı, s. 328.
- 40) Risale, sûfiyenin tâclarına ilave edilen parça hakkında kullanılır bir tabirdir. Bk. Pakalın, III, 50. Şabaniye'deki uygulama için bk. Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrâr fi Şerh-i Esmâr-ı Esrâr*, I-V, Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 2305-2309, III, vr. 395.
- 41) Siyah tülbentle sarık sarmak, hakikatte Celâl tecellisine mazhar olup küllî fenaya ulaşanların sıfatıdır. Bk. Bursevî, *Ferahu'r-rûh (Şerhu'l-Muhammediyye)*, I-II, İstanbul 1294, I, 191.
- 42) Halvetiliğin Karabaşî ve Uşşâkî kollarında halifelerin kullandığı tâclarda, risalenin ucunun kalp tarafına bırakılması ve renginin sarık renginden farklı olması zorunludur. Eğer halife “seyyid” ise yeşil sarık kullanır ve üzerine beyaz risale sarar. Müstakimzâde, vr. 166b; İstanbulî, s. 37-38.

Tacın dört kapılı bir yapısı olduğu farz edilir. Bunlar *şeriat*, *tarikât*, *marifet* ve *hakikat* kapılarıdır⁴³. Tacin dilimi ibadeti yenilemeye; astarı nura; pamuğu sırra, kubbesi velâyete; başa konması hayata; yere konması ise ölüme işaretler⁴⁴. Taç giyen bir tarikât ehlinin; cehaleti, isyanı, nefsin arzularını, hırsı ve tamahkârlığı, dünya sevgisini, şehveti, kibri, eziyet ve zarar vermeyi, cimriliği, kazaya itirazı ve gaffeti terk etmesi gerekir. Çünkü taç, olgunlaşmayı sembolize eder⁴⁵.

Taclar, *dilimli* (terkli) ve *dilimsiz* (terksiz) olmak üzere iki kısma ayrılır: Dilimsiz yani yünden yapılmış sikke⁴⁶ veya taçlar, dikişsiz, kubbesi çuhadan ve içi pamuktandır. Bu tür taç ve sikkeyi Mevlâna Celâleddin Rumî (ö.672/1273) [Resim:1], İbrahim Gülşenî (ö.940/1534) [Resim:2] ve Bayrâmiye'den Himmât Efendi (ö.1095/1684) [Resim:3], tarikâtlarının sembolü yapmışlardır. Dilimsiz veya sikke; Allah'ın birliğine, Allah'ın her şeyi ihata ettiğine, şeriata, Hz. Peygamber'in "mukaddim-i âlem" ve "muhîti-kevn ü mekân" olduğuna ve "ferdâniyetine" işaret eder⁴⁷.

Dilimli taçlar ise iki dilim ile yirmi sekiz dilim arasında değişir⁴⁸. İki dilimli taçlar, "elif"⁴⁹ ve "seyfi" (kılıcı) olmak üzere iki kısma ayrılır. [Resim: 4-7] Müjgânlı⁵⁰ ve bedâhe⁵¹ işlemeli [Resim: 46] "elif" taç ve sikkeyi, Kadîrî ve Nakşbendî (Özbekî) müntesipleri ile Kalenderî dervişleri giyerdi. Tacı giyen şeyh ise müjgânın üst tarafına tülbent yani fenâî sarık sarar; salık ise sarık sarmaz ve müjgân ile yetinirdi⁵². İki dilimli elifi taçlar;

43) İstanbulî, s.116.

44) Beyaz renkli tâc, Âdem (a.s.) ve Muhammed (a.s.); yeşil, Nuh (a.s.) ve İbrahim (a.s.); sarı Musa (a.s.); mavi, İsa (a.s.) ve kırmızı, Hz. Ali'den gelmiştir. Bk. İstanbulî, s.114.

45) Salikin, giydiği taca layık olabilmesi için kelime-i tevhidi dilinden ve kalbinden bırakmaması, arzu ve istekle Sevgili'ye ulaşmak için yol bulmaya gayret etmesi gerekir. Bk. İstanbulî, s.116-118.

46) Sikkenin şekli ve çeşitleri ile ilgili bk. Önder, agm., s. 78-79. Ayrıca bk. Gölpinarlı, s. 295.

47) Müstakimzâde, vr. 170b; Mahmûd Efendi, *Tâc Risâlesi*, Süleymaniye Ktp., H. Mahmud Efendi, nr. 3139, vr. 4b; İstanbulî, s. 40-42.

48) İslâm tasavvufunda sayıların esrarı ile ilgili bilgi için bk. Annemarie Schimmel, *Sayıların Esrarı*, (çev. Mehmet Temelli), İstanbul 1997, s. 27-28.

49) Elif, Muhammed Bahâeddin Nakşbend'in damadı ve halifesi Hâce Muhammed Alâeddin Attâr'ın (ö.802/1399) ihdas ettiği bir süsleme şeklidir. Tacın mihrablarına "elif" şeklinde konulan işaret, iman ve İslâm emanetini ölüncüye kadar taşımaya sembolize eder. Diğer bir ifadeyle, Ahzâb suresi 72. ayette geçen "emanet" kelimesinin "elif"ine işaret eder. Bk. İstanbulî, s. 63. Ayrıca bk. Gölpinarlı, s. 115.

50) Müjgân kelime olarak göz kirpiği anlamına gelir. Kirpik gözü çevreler ve korur. Kadiriye ve Nakşbendiye sikkelerinin lengeri (tacın başa geçen kısmı), göz kenarına benzetilerek isâbenin kenarını çevreleyen dokumaya denir. Siyah yünden yapılan saçak gibi bir örtüdür. Müjgân, altın sikkeyi giyen salikin, kendisini korumasına ve muhafaza etmesine, nazarını semaya çevirmediğine bilakis yere baktığına (nazar ber kadem) ve gönlünün canan ile birlikte olduğuna işaret eder. İstanbulî, s. 67.

51) Bedâhe, Seyyid Abdülkâdir Geylânî'nin oğlu Seyyid Abdürrezzâk'ın ortaya koyduğu süsleme şekilleridir. Bu nedenle, bedâhe şekilli bir tacı giymek, Kadiriye'ye mensup olmaya işaretler. Bk. İstanbulî, s. 63.

52) "Elifi" denilen bu iki dilimli tâc, Lahor'da Kadîrî Şeyhi Seyyid Bahâeddin'in ichtihadıdır. Nakşbendiye'ye Şeyh Murad Nakşbendî vastasıyla geçmiştir. Bunun sebebi, Şeyh Murad Efendi'nin Nakşbendiye'ye intisap etmezden önce Hindistan'da Kadiriye şeyhi Abdülehad el-Kâbilî'ye intisap etmesidir. Bk. İstanbulî, s. 43.

istivanın zahîrî ve bâtinî sırrı olan “elif’e, Allah’a ve düz çizgi (hatt-ı istiva) olan doğru yola (râh-ı müstakim) işaret eder. Ayrıca, Allah her şeyi çift yarattığı için taçdaki bu iki terk de güneş ve ay mesabesinde olan Muhammed ve Ali’ye, âşık ve maşuğa, iki harften oluşan “kün” yani “ol” emrine, zat ve sıfâta ve iki parça çuhanın bir yüzü “âyine-i âlem”e, diğer yüzü de “mir’ât-ı Muhammed”e delalet eder⁵³. [Resim: 5-6]

“Seyfî” (kılıcı) taç da yine Kâdirî ve Nakşbendî (Özbekî) mensupları ile Kalenderîler tarafından kullanılmıştır. İki dilimli seyfî taçlar; nefsi tevhid kılıcı ile kesmeye; sikkenin kılıç şeklinde ve üstüvâsının arkaya doğru olması Zülfikâr’a; elif veya selvi biçimindeki çıplak iki yüzü ve mihrapları, doğru yoldan sevgiliye kavuşma arzusu ile muhârebe, mücâdele, murâkabe ve müşâhede etmeye işaret eder⁵⁴. [Resim: 4, 7]

İşlemeli üç terk üzerine on iki dilimli tacı, Kadiriye ve Nakşbendiye tarikatı mensupları giyerdi. Bu taçdaki terker, “taç” ve “edeb” kelimelerinin üç harfine; üç ayete⁵⁵; besmele-i şerifte bulunan üç adet esmâ-yı hüsnâya, üç talak ile varlığı terk etmeye (terk-i hestî); “Ali” isminin üç harfine ve dolayısıyla giyenin alevî meşrep olduğuna; “meyyit”, “gasl” ve “hayy” kelimelerinden hareketle “Öldüm, yıkandım, dirilerek sonsuz hayatı buldum” demeye; “Ölmeden önce ölünüz” sırrına mazhar olmaya liyâkat kazanmaya; Fâtîha suresine⁵⁶; üç türlü vukûfa (zamânî-adedî-kalbî) ve zât, sıfât ve ef’âl makamlarına işaret eder⁵⁷. [Resim: 8]

Dört dilimli tacı, Nakşbendiye mensupları giyerdi. Dört dilimli taçlarda bulunan “dal” ve “elif” şekillerinin kırk adet olması, “erbain” sırrına işaret eder. Dilimler arasında bulunan dikişlere “dal” denir. Her biri bir emre delalet eder (dâl) ve lafızsız olarak pek çok mânâya işaret eder⁵⁸. Kırk dört rakamı, “Hû” isminin ebced hesabıyla değeri olan on bir sayısı ile dilim sayısının çarpımından meydana gelir. Bu sayı, otuz iki farz ile on iki imamın⁵⁹ toplamına denktir. Bunlar, İslâm dininin direği ve imanın dalı olduğundan tacı giyenin bunlara tutunduğunu ve dört unsurun karışımından meydana gelen vücudunu, kırk makamda (on şeriat- on tarikat- on hakikat- on marifet) fani etmek üzere söz verdiğini sembolize eder⁶⁰. [Resim: 9]

53) Seyyid Seyfullah Efendi (Nizamoğlu), *Tâc Risâlesi*, Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi, nr. 2171, vr. 3b; İstanbulî, s. 43-44.

54) İstanbulî, s. 45. Ayrıca bk. Gölpınarlı, s. 293.

55) Bu üç ayet şunlardır: “Kim ki Allah Teâlâ’ya tevekkül eder, Allah Teâlâ onun işlerine yetendir.” (Talak, 2); “İyilik olsun kötülük olsun hepsi Allah Teâlâ’nın katındandır.” (Nisa, 78); “Ben kendi işimi Allah Teâlâ’ya havale ettim.” (Mü’min, 44).

56) “Edep” kelimesi ebced hesabıyla 7 sayısına tekabül eder. Bu rakam, “tâc”ın üç harfi ile çarpıldığı zaman 21 rakamına ulaşır. Fatiha suresini oluşturan harf sayısı da 21’dir.

57) Mahmûd Efendi, vr. 4b; İstanbulî, s. 46-50.

58) Meselâ “dal” resminin seçilmesi, “Muhammed” lafzının son harfi olan “dal”a işaret etmek içindir. Yani, “Muhammed (a.s.)’in kademi (ayağı) başımız üzerinde ebedidir. Sırrımız, iksir mesabesindeki bu kademe uymuştur”, demeyi sembolize eder.

59) İmam Ali Haydar, İmam Hasan, İmam Hüseyin, İmam Zeynelâbidîn, İmam Muhammed Bâkır, İmâm Câfer-i Sâdik, İmâm Musa Kâzım, İmâm Ali Rıza, İmâm Muhammed Takî, İmâm Ali Nakî, İmâm Hasan Askerî ve İmâm Muhammed Mehdi.

60) Nizamoğlu, vr. 3b; İstanbulî, s. 51. Ayrıca bk. Uşşâkî, vr. 1b-7a.

Dört dilimli ve kırk dört fitilli Buhara takkesini, Kadiriye ve Nakşbendiye tarikatı mensupları giyerdi. Seyyid Abdülkâdir Geylânî'nin evladı Seyyid Abdürrezzâk tarafından ihdas edilen bu taç, kelime-i tevhidin dört kelimesine; dört harfli "Allah" ismine; Hz. Peygamber'in "Muhammed" ismine; "Hüseyin" isminin harflerine; Muhammed, Ali, Hasan ve Hüseyin'e; incir, zeytin, Sina Dağı ve Emin Belde'ye; abdestin dört farzına; Tevrat, Zebur, İncil ve Furkan'a; dört halifeye; İhlâs suresinin dört ayetine; dört mezhep imamına bey'at etmeye; aktâb-ı erbaa'ya⁶¹; şeriat, tarikat, hakikat ve marifete; dört çeşit terke (dünya-ukbâ-hestî-terk); dört çeşit ruha (nebatî-hayvanî-insanî-sultanî) ve insanın "ruh", "akıl", "kalp" ve "nefis" lâtifelerinden meydana geldiğine işaret eder⁶². [Resim: 10]

Pîr Ömer Halvetî'nin (ö. 800/1397-98) giydiği rivayet edilen *beş dilimli* taç, insan vücûdunda bulunan "nefis, dil (kalp), akıl, rûh ve sır" şeklinde ifade edilen beş rükne; peş peşe kırk erbâine girmesine ve "el-Vedûd" ismine⁶³ delalet eder⁶⁴. Ayrıca; İslâm'ın beş şartına, beş vakit namaza, şer'i hükümlere, tacın dış yüzü zahîrî hislere; iç yüzü ise bâtinî hislere (akıl, ruh, nefis, aşk, muhabbet), beş latifeye, Hz. Muhammed, Hz. Ali, Hz. Fâtuma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'e (hamse-i âl-i abâ), İslâm, iman, ihsan, irfan ve zevk'e, lâhut, ceberût, melekût, nâsut ve insan-ı kâmile yani varlığın mertebelerine işaret eder⁶⁵. [Resim: 11]

Altı dilimli tacı Bayrâmiye mensupları giyerdi. Bu taç; vahdet sırrına aşına olmanın altı şartına (az yemek, az uyumak, az konuşmak, devamlı zikir, havâtırı yok etmek...), imanın şartlarına, zati sıfatlara, "Nakşbend" kelimesinin harflerine⁶⁶, "el-Ferd", "el-Hayy", "el-Kayyum", "el-Hakem", "el-'Adl" ve "el-Kuddûs" isimlerine ve altı rengin (mavi, kırmızı, beyaz, sarı, yeşil, siyah) nurlarına işaret eder⁶⁷. [Resim: 12]

Yedi dilimli taç, düğmeli, düğmesiz ve sırmalı olmak üzere üç kısımdır. Tacın merkezi Sâdıkiye ve Vefâiye'de beyaz düğmeli; Eşrefiye'de düğmesiz; Selâmiye'de ise sırmalıdır. Pamuktan yapılan bu tacın merkez kutbuna konulan beyaz düğmelere, "habbetü'l-kalb", "nokta-i vahdet" ve "nokta-i hakikat-i Muhammedî" denir. Bu tacın renginin "beyaz" olması, "Hu" ismi şerifinin nuruna; yedi dilimi, ebced değeri yedi olan "edeb" kelimesine; tevhidin yedi kelimesine (*Lâ- İllâhe- illâ- Allah -Muhammed- Rasûl- Allah*); "Bismillah" kelimesinin yedi harfine; Fatiha suresinin yedi ayetine; "Sevâkıt-ı Fatiha" denilen yedi

61) Aktâb-ı erbaa şunlardır: Seyyid Abdülkadir Geylânî, Seyyid Ahmed er-Rifâî, Seyyid Ahmed el-Belevî ve Seyyid İbrahim Desûkî'dir. Bk. İstanbulî, s. 59.

62) İstanbulî, s. 52-62.

63) Ebced hesabına göre beş "dal" ile İhlâs suresindeki dört ayetin çarpımı 20 eder. Bu rakam, "Vedûd" isminin sayısal değerine eşittir.

64) Müstakimzâde, vr. 165a; İstanbulî, s. 107-108.

65) Müstakimzâde, vr. 165b; İstanbulî, s. 68-70.

66) Nakşbend kelimesindeki "nûn", nazar ber kademe; "kâf", kalb-i süveydâya; "şin", şevk ve şükre; "be", bâzgeşt ve bâz-dâşt'a; "nûn", nigâh dâşt'a; "dal" ise dindarlığa işaret eder. Bk. İstanbulî, s. 71-72.

67) İstanbulî, s. 70-72. Ayrıca bk. Müstakimzâde, vr. 161a.

harfe (*fe, cim, şın, se, zı, ha, ze*); yedi isim ile terbiye olmaya (*Lâ ilâhe illallah, Allah, Hû, el-Hakk, el-Hayy, el-Kayyûm ve el-Kahhâr*) işaret eder⁶⁸. [Resim: 13]

Sekiz dilimli tâcı, Kâdiriye tarikatında “ikinci pîr” olarak anılan İsmâil Rûmî (ö.1041/1631-32) giymiştir. Pamuklu beyaz çuhadan yapılan ve merkez kutbunda beyaz düğmesi olan bu taç, sekiz kapılıdır. Kadiriye'nin Resmiye kolu kurucusu Resmî Mustafa Ahi (ö.1208/1793) de sekiz dilimli, beyaz ve yeşil; halifeleri ise turuncu renkte ve merkez kutbunda düğme yerine “İsmâilî gül mühürü” ve “Bağdadî gülü” bulunan taç giymişlerdir⁶⁹. Sekiz dilimli Kadiriye tacı; “Allah'ın sekiz sübûtî sıfatını kabul ettim ve boyun eğdim” demeye; cennetin sekiz kapı ve tabakasına ve ebced kelimelerinin sayısına⁷⁰ işaret eder⁷¹. [Resim: 14-15]

Dokuz dilimli tacı, Sa'diye tarikatı mensupları giyerdi. Şeyh Ebü'l-Vefa, halifesi “Karabacak” lâkabıyla tanınan Ali Hulusi Efendi'ye (ö.1197/1783) dokuz dilimli beyaz çuhadan yapılmış beyaz düğmeli bir taç giydirmiştir⁷². Bu taç; yedi felek ile arş ve kürsüye; “Allah” ve “es-Samed” isimlerine; Hz. Ali'nin “Murtezâ Haydar” lakabına, ehl-i tarikin virdi olan “tevhid kelimesi”, “Allah”, “Hû”, “el-Hakk”, “el-Hayy”, “el-Kayyûm”, “el-Kahhâr”, “el-Latîf” ve “el-Vedûd” isimlerinin sıralarına işaret eder⁷³. [Resim: 16]

On iki dilimli tacı, Kadiriye, Rifâiye, Bedeviye, Desûkiye, Bektaşîye, Zeyniye, Ma'rifiye, Sâdıkiye ve Resmiye tarikatlarının şeyh ve halifeleri giyerdi⁷⁴. Bu taç; “Lâ ilâhe illallah” ve “Muhammedün Rasûlullah” kelimesinin harflerine, “yedi isim” ile “beş ismin” toplamına, on iki imama, on iki pîrâna⁷⁵, şeriat, tarikat, marifet ve hakîkata ait on iki “terk”e ve “kâmil” olmaya işaret eder⁷⁶. [Resim: 17-23]

68) İstanbulî, s. 73-78.

69) İstanbulî, s. 79.

70) Bu kelimeler ve anlamları şu şekildedir: *Ebced*: Ey tâlib! Sen başla; *Hevvez*: İşit; *Hutîf*: Haberdar ol; *Kelemen*: Söz öğren; *Sa'fes*: Çabuk öğren; *Karaşer*: Tertiple oku; *Sehaz*: Hakk ile tut; *Dazıġlan*: Tamam eyle. Bk. İstanbulî, s. 81.

71) İstanbulî, s. 80-82.

72) İstanbulî, s. 83.

73) İstanbulî, s. 83-84.

74) Rifâiye tarikatının “Velhâmiye” kolunda şeyhin tacı, on iki dilimli beyaz pamuklu çuhadan; halifenin tacı ise turuncu çuhadan yapılıdır. Merkez kutbuna siyah düğme konur ve üzerine siyah destar sarılır. Bedeviye tarikatında tâc, on iki dilimli olup griye yakın kırmızı düğme konur ve yeşil veya kırmızı destar sarılır. Desûkiye tacı ise on iki dilimli griye yakın pamuklu çuhadan yapılıdır. Merkez kutbuna tacın renginde düğme konur ve yeşil renge benzeyen gri destar sarılır. Bektaşîye tacı, on iki yapraklı beyaz (veya kırmızı) keçeden olur ve merkez kutbunda beyaz iplikten örme düğme konur, bir dolayım yeşil veya siyah fenâf (destar) sarılır. Bk. Mahmûd Efendî, vr. 4a; Pakalın, III, 461; İstanbulî, s. 86-87. Ayrıca bk. Müstakimzâde, *a.g.e.*, vr. 170b.

75) Abdülkâdir-i Geylânî (ö.561/1166), Ebü'n-Necîb Abdülkâdir es-Sühreverdi (ö.563/1168), Ahmed er-Rifâî (ö.578/1182), Ebü'l-Hasan eş-Şâzelî (ö.656/1258), Mevlânâ Celâleddin er-Rûmî (ö.672/1273), Ahmed el-Bedevî (ö.675/1276), İbrahim ed-Dessûkî (ö.676/1277), Hacı Bektaş-ı Velî (ö.669/1270-71), Sadeddin el-Cibâvî (ö.700/1300), Bahâeddin en-Nakşebend (ö.791/1389), Ömer Halvefî (ö.800/1397-98), Şeyh Şaban-ı Velî (ö.976/1568).

76) İstanbulî, s. 87-89. “Haydarî” tac olarak adlandırılan *Hüseynî* tac da on iki dilimli olup alt kısmı dört parçalıdır. On iki dilim on iki imama, alttaki dört parça ise dört kapıya işaret eder. Bk. Esat Korkmaz, *Alevîlik ve Bektaşîlik Terimleri Sözlüğü*, Genişletilmiş IV. Baskı, İstanbul 2005, s. 329.

On üç dilimli tacı, Celvetiye mensupları giyerdi⁷⁷. Celvetiye tacı, pamuklu koyu yeşil (neftî) çuhadan yapılıır⁷⁸ ve merkez kutbunda bulunan düğme, yassı ve zemin renginde olur. Celvetiyye tacındaki on üç terkten on ikisi tevhidin harflerine ve on iki isme ve biri de esmadan mazhar olunan isme delalet eder⁷⁹. Bir başka rivayete göre ise on üç dilimden on ikisi, on iki imama ve biri de pirin kutbiyetine işaret eder. Tacın tepe noktasındaki düğme de “Nübüvvet-i Muhammediye”yi ifade eder⁸⁰.

Uşşâkiye mensupları on dört dilimli taç giyerdi. Şeyhlerinin tacı koyu yeşil (neftî), düğmesi beyaz ve yassı olup destarları da yeşildir⁸¹. On dört dilimli taç; Muhammed, Ali, Hasan ve Hüseyin isimlerine, “İmam Cafer-i Sadık”a, hicrî ayın on dördü olan “dolunay”a yani kemale, on dört tilâvet secdesine, hac ve umre tavaffarına, tacın on dördü zahire ve on dördü batına olmak üzere yirmi sekiz kapısına; Allah kelâmını içeren yirmi sekiz harfe ve dolayısıyla Kur’an-ı Kerim’i başta taşımaya işaret eder⁸². [Resim: 30]

Ma’rifiye tarikatının tacı, on iki dilimli ya da üç terk üzerine on sekiz yapraklı beyaz arakiyeden⁸³ veya çuhadan yapılıır ve merkez kutbuna beyaz düğme konur. Üzerine üç dolayım yeşil veya siyah fenâî (destar) sarılır⁸⁴. On sekiz dilimli taç; on sekiz bin âleme, “el-Hayy” ismine ve “Allah”, “Muhammed”, “Ali”, “Hasan” ve “Hüseyin” isimlerine işaret eder⁸⁵.

Rifâiye’nin Keyyâliye kolunda taç, on dokuz dilimli, çuhası beyaz zeminli ve pamukludur. Merkez kutbuna sırmalı veya siyah renkte düğme konur ve üzerine siyah destar sarılır⁸⁶. On dokuz dilimli taç; besmele harflerine, “el-Ferd”, “el-Hayy”, “el-Kayyum”, “el-Hakem”, “el-Adl” ve “el-Kuddûs” isimlerine (19 harf), “el-Vâhid” ismine (ebced değeri 19) ve esma-i hüsnâ’dan on dokuz isme⁸⁷ işaret eder⁸⁸.

Yirmi sekiz dilimli (fitilli) tacı Nakşbendiye mensupları giyerdi. Yedi latîfenin nurlarını temsil eden yedi renk, “takye” kelimesinin dört harfi ile çarpılınca yirmi sekiz rakamı

77) Yahya Âgâh, Celvetiye tâcının on dört dilimli olduğunu kaydediyorsa da bu yanlıştır. Bk. *a.g.e.*, s. 91.

78) Celvetiye tâclarının yeşil olması, kemale işaret eder. Bk. Bursevî, *Müteferrikât-ı Şeyh Hakkî*, Süleymaniye Ktp., Es’ad Efendi, nr. 1667, vr. 205a; Müstakimzâde, *a.g.e.*, vr. 169b.

79) Harîrîzâde, *Tibyânü vesâ’ili’l-hakâ’ik fi beyâni selâsili’t-tarâ’ik*, I-III, Süleymaniye Ktp., İbrahim Efendi, nr. 430-432, I, 240; H. Kâmil Yılmaz, *Azîz Mahmûd Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı*, İstanbul 2004, s. 232.

80) H. Kâmil Yılmaz, *a.g.e.*, aynı yer.

81) İstanbulî, s. 91.

82) Nizamoglu, vr. 3b, 6a-8a; İstanbulî, s. 92-94.

83) Arakiye, beyaz yün ve tiftikten yapılan, sikke kadar uzun ve muntazam olmayan ve fesin altına giyilen takke veya külâhın adıdır. Bk. Mehmet Önder, *agm.*, s. 79; Pakalın, I, 64.

84) İstanbulî, s. 87, 95.

85) Nizamoglu, vr. 3b; Müstakimzâde, vr. 163b; İstanbulî, s. 95.

86) İstanbulî, s. 96.

87) Bu isimler şunlardır: *el-Melik*, *el-Azîm*, *el-Cebbâr*, *el-Mütekebbir*, *el-Müheymin*, *el-Kahhâr*, *el-Aliyy*, *el-Kebrî*, *el-Müteâlî*, *el-Kadir*, *el-Muktedir*, *el-Hakem*, *el-Adl*, *el-Hasib*, *el-Hakim*, *el-Habir*, *el-Azîz*, *el-Müzill*, ve *el-Müntakim*.

88) İstanbulî, s. 97.

elde edilir. Takkenin yirmi sekiz dilimi, “yedi nur”a; ezan ve ikamet ile “Lâ ilâhe illallah” ve “Muhammed Resûlullah” kelimelerine işaret eder⁸⁹. [Resim: 28]

Halvetiye tarikatının Sünbüliye, Şemsiye, Şâbâniye, Cerrâhiye, Sinâniye kolları ile Bayrâmiye'nin Himmetiye kolunda taçlar, *dört dilimli kırk dallıdır*. Beyaz ve sarı çuhadan yapılır; pamuklu ve kırk dikişli olup merkez kutbunda düğme yoktur. Destarları siyah veya yeşildir. Üzerinde “el-Vedûd” isminin “dal” harfinin resmi vardır. Ortasındaki halka, hüviyetin “he”sine ve devr-i vücuda delalet eder. Bu isimde ise ebrâr ve mukarrabînin makamına işaret vardır⁹⁰. Halvetiye ve Bayrâmiye müntesipleri, “etvâr-ı seb'a”dan zahir olan dört nefis üzerinden kırk menzil itibariyle seyrü sülûk ederler. Kırk menzilden on tanesi “nefs-i emmâre”⁹¹, on tanesi “nefs-i levvâme”⁹², on tanesi “nefs-i mülheme”⁹³ ve on tanesi de “nefs-i mutmainne”⁹⁴ ile ilgilidir. Bu taç, kırk adet menzil ile nefsi değiştirmeye ve yüksek ahlâka erişmeye; salikin hakikat yolculuğunda “ilme'l-yakin”, “ayne'l-yakin” ve “hakka'l-yakin”i elde etmek için dört kapı üzerine kırk makamı⁹⁵ geçmesine; bir gün ve gecede kılınan namazların toplam rekâtlarına⁹⁶ ve dolayısıyla “*Senin ibadetini başımızda taç biliriz*”, demeye işaret eder⁹⁷. [Resim: 24-27, 29, 31]

3. Giysiler

Tarikat ehli, giymiş oldukları elbiselere de sembolik bazı anlamlar yüklemişlerdir. Bu elbiselerden birisi, sırta giyilen “hırka”dır⁹⁸. Arapça, Farsça ve Türkçe’de aba⁹⁹, kaba¹⁰⁰, kisâ¹⁰¹, Bürde, biniş¹⁰², cübbe¹⁰³, ridâ, peşmîne¹⁰⁴, kaftan¹⁰⁵ ve hil’at¹⁰⁶ gibi değişik isimler-

89) Nizamoğlu, vr. 3b, 4a, 6b; İstanbulî, s. 97-98.

90) Müstakimzâde, vr. 160a, 166a. Eğer “vâdd” manasına ism-i fâil olursa seven ve âşik demektir. “Mevdûd” manasına ism-i mef’ûl olursa sevilen ve ma’sûk manasıdır. Bk. Ramazan Muslu, *İsmâil Hakkı Bursevî ve Temâmî'l-feyz Adlı Eseri-I*, MÜSBE., İstanbul 1994, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi metin kısmı), s. 88; a.mlf., *Kitâbü'n-necât*, İstanbul 1290, s. 27.

91) Bunlar: *Dünya sevgisi, yalan, hased, kibir, gazap, nefsanîyet, nifak, işret, cehalet ve cimrilliktir*. Bk. İstanbulî, s. 101-102.

92) Bunlar: *Tamah, ucub, giybet, hile, kin beslemek, riyayı terk, tevbe, inâbe, perhiz ve riyazat üzere olmaktır*. Bk. İstanbulî, s. 102-103.

93) Bunlar: Korku, huşu, Verâ, tebettül, recâ, rağbet, ihlâs, tefekkür, uzlet ve zühd üzere olmaktır. Bk. İstanbulî, s. 103.

94) Bunlar: *Sehâvet, kanaat, teslim, tevazu, istikamet, sabır, hayâ, rıza, edep ve tevekküldür*. Bk. İstanbulî, s. 104.

95) Bu menzillerle ilgili bk. İstanbulî, s. 104-106; Gölpınarlı, s. 101-103.

96) Farz: 17; vacip: 3; müekked sünnet: 12; gayr-i müekked sünnet: 8.

97) Nizamoğlu, vr. 5a; İstanbulî, s. 106.

98) Hırka, önü açık, yakasız, belsiz ayaklara kadar inen geniş kollu mantoya denir. Bk. Önder, agm., s. 81-82. Ayrıca bk. Uludağ, 222-223.

99) Abâ, dervişlerle aşağı seviyedeki ilmiye mensuplarının ve medrese talebelerinin giydikleri palto çeşiti bir elbisenin adıdır. Bk. Pakalın, I, 1-2.

100) Kabâ, üste giyilen kaftan çeşiti bir elbisenin adıdır. Bk. Pakalın, II, 112.

101) Yün elbise anlamına gelir. Bk. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat (Eski ve Yeni Harflerle)*, 13. Baskı (yay. Aydın Sami Güneçal), Aydın Kitapevi Yay., Ankara 1996, 522.

102) Ulemanın özellikle yüksek seviyede bulunanların giydikleri geniş cübbeye verilen addır. Biniş, cübbeden daha geniş ve kolları daha uzundur. Bunun pek bol olanına da “ferace” denir. Bk. Pakalın, I, 235. Ferâce için ayrıca bk. Pakalın, I, 601-602.

le anılır¹⁰⁷. Tasavvuf ehlerinden yün giymeyi âdet edinenler olduğu gibi pamuklu giymeyi tercih edenler de olmuştur¹⁰⁸.

Tasavvuf kaynaklarında Hz. Peygamber'in Ehl-i beytini abası altına alması ve şair Ka'b b. Züheyr'e hırkasını vermesi, hırka giymenin tasavvuf adabı içinde yer almasına sebep olmuştur¹⁰⁹. Mutasavvıflar, hırka giymenin bazı kural ve edepi bulunduğunu söylemişlerdir. Şöyle ki, sûfilere buldukları makamdan bir üst makama geçişte, hırkalarını çıkartırlar ve yeni makama uygun hırka giyerlerdi¹¹⁰. Eğer buna maddî güçleri yetmez ise salıkların giysisine o makamın rengine uygun "murakka'a" denilen bir parça dikilirdi¹¹¹. Hırka, o parça ve yamadan yapılmış olduğu için bu giysiye isim olmuştur¹¹². Tarikat ehli arasında âdet haline gelen bu durum, sonraları Haydarîler tarafından terk edilmiş ve on iki imama bağlılığa işaret olmak üzere, hırkanın ön tarafına on iki dikiş atılmıştır¹¹³. Tasavvuf kültüründe yamalı hırka giymek, "yeşil ölüm" olarak adlandırılır¹¹⁴.

Hırka, genellikle *irade* ve *teberrük* hırkası olmak üzere iki kısma ayrılır¹¹⁵. Şeyhlerin giydikleri hırkanın üç mertebesi vardır ki, takva hırkası "tevhîd-i ef'âl"¹¹⁶; marifet hırkası "tevhîd-i sıfat"¹¹⁷, hakikat hırkası ise "tevhîd-i zat"¹¹⁸ı gerektirir¹¹⁹. Sûfilere göre, hırkanın beli sabırdan, iki yeni (kol) havf ve recâdan¹²⁰ iki yanı kabz ile bastan¹²¹, kuşağı nefse muhalefet etmekten, yakası yakinden ve pervazı ihlâstan yapılmıştır. Hırka safvet, fakr ve tarikat makamlarının tümünü kendisinde toplayan bir elbisedir¹²². Özetle, hırka ve

- 103) Cübbe, eski ilim adamlarının "biniş" altına giydikleri dar elbisenin adıdır. Bk. Pakalın, I, 311.
- 104) Yünden ve kıldan yapılan bir çeşit kumaş adıdır. Pakalın, II, 773.
- 105) Kaftan, eskiden giyilen üst elbiselerinden birinin adıdır. Hil'at'ın Türkçe'sidir. Bk. Pakalın, II, 134-135.
- 106) Hil'at, üste giyilen elbiselerden birinin adıdır. Bk. Pakalın, I, 833-834.
- 107) İstanbullî, s. 123; Süleyman Uludağ, "Hırka", *DİA*, İstanbul 1998, XVII, 373.
- 108) İstanbullî, s. 124.
- 109) Uludağ, "Hırka", s. 373.
- 110) Hucvîrî, s. 137; *Kuşeyrî Risâlesi*, trc. Süleyman Uludağ, İstanbul 1991, s. 603-604.
- 111) Eski ve yamalı elbise veya hırka anlamında kullanılır. Bk. Pakalın, II, 582. Ayrıca bk. Gölpınarlı, s. 238. Bursevî, yamalı elbise giymenin nefse zor geldiğini ifade eder. Bk. Bursevî, *Temâmül'l-feyz-I*, s. 84. Bursevî'nin tarikat kıyafetleri ile ilgili diğer görüşleri için bk. Ali Namlı, *İsmâil Hakkı Bursevî: Hayâtı, Eserleri ve Tarikat Anlayışı*, İnsan Yay., İstanbul 2001, s. 333-342.
- 112) İstanbullî, s. 124.
- 113) İstanbullî, s. 127.
- 114) *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 131; Bursevî, *Temâmül'l-feyz-I*, s. 84.
- 115) Ayrıca, "tövbe hırkası", "velâyet hırkası" ve "tasarruf hırkası" olmak üzere üçe ayıranlar da olmuştur. Bk. Süleyman Uludağ, *agm*, s. 373.
- 116) Abdullah Salâhaddîn Uşşâkî, *Risâle-i Cevâhir-i Tâc-ı Hilâfet*, Süleymaniye Ktp., Dügümlü Baba, nr. 264, vr. 7a-8a; İstanbullî, s. 124.
- 117) Havf, gelecekte elde edilmesi umulan iyi bir şeyden veya başa gelmesinden endişe edilen kötü bir şeyden ileri gelen korku; recâ ise kalbin hoşlandığı bir şeyi beklemesinden rahatlık ve ferahlık duyması anlamına gelir. Bk. Süleyman Uludağ, s. 213, 391.
- 118) Kabz ve bast, tutukluk ve açıklık demektir. Havf ve recâ halinin üstünde, heybet ve üns halinin altında iki manevî haldir. Bk. Uludağ, s. 268-269.
- 119) Hucvîrî, s. 137.

murakka'a, sâlih insanların işareti, iyi kişilerin alâmeti, derviş ve şeyhlerin giyim tarzıdır¹²⁰. Hırkaya yüklenen anlamların en önemlisi onun dostluğun, barışın ve canlılara zarar vermemenin simgesi olmasıdır¹²¹. [Resim: 48]

Tarikat ehlinin giydiği diğer bir giysi, ince şal şeklinde bir çeşit hırka olan *kisâdır* (aba). Hakikat ehline göre *kisâ*, müridin bâtinî anlamda bağlılığını sembolize eder¹²². Şeyhe bağlılığı ifade eden "yedullah", "ahd-i misak", "ikrar" vb. deyimler gibi, "kisâ" da onun ve intisap ettiği tarikatın örtüsüdür. Hakikat aynasında örtünüp kendisini hırka ile gizlediğine işaret eder¹²³.

Destegül, taze güzel görünüşlü ilkbahar güllerinden oluşan demet anlamına gelmektedir. Dervişlerin giydikleri hırka ve abaya benzer kolları dar ve düğmesiz, önü açık, ince kumaştan yapılan ve boyu bele kadar olan bir giysidir. Destegül, Mevlevî tarikatında "aba" içine ve "tennure" üzerine giyilir¹²⁴. Destegülün dize kadar uzun olan bir çeşiti daha vardır ki bu çeşit destegül, dar kollu olabileceği gibi kolsuz da olabilir¹²⁵. [Resim: 49]

Haydarî, fukara dervişlerin ve Kalenderîlerin giydikleri kolsuz ve boyu göbeğe kadar olan kıyafettir¹²⁶. İlk giyen kişinin ismine izafetle bu adı almıştır¹²⁷. Omuzlarına Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'e işaret olmak üzere iki konik parça sonradan ilave edilmiştir¹²⁸. Haydarî kisvesinin önüne incecik zincirler ile asılan "habbe", fındık büyüklüğünde bir çeşit taştır. Bu taş, Hz. Peygamber'in (a.s.), hicret ederken Sevr Mağarası'nda buldukları sırada yılan sokması sonucu Hz. Ebu Bekir'in ateşlenmesi üzerine ağzına verdiği bakla büyüklüğündeki arakan taşını sembolize eder ve susuzluğu giderdiği rivayet edilir. Haydarînin yakasına arakan taşından başka "akik", "süleymânî", "balgamî", "necf", "seylan", "yeşim", "cevher" ve "kan" taşları da asılırdı. Fakir dervişler, yolculukları sırasında az konuşmak, az yemek, susuzluğu gidermek ve haşerelerin sokmasını önlemek için bu taşları yanlarında taşırlardı¹²⁹. [Resim: 51]

120) Hucvirî, s. 138. Hırka ve giyim kuşam konusunda ayrıca bk. Ebu'n-Nasr es-Serrâc et-Tûsî, *el-Lüma': İslâm Tasavvufu* (trc. H. Kâmil Yılmaz), İstanbul 1996, 192-194; Ebû Hafs Şihâbüddin Ömer es-Sühreverdî, *Avârifü'l-ma'ârif: Tasavvufun Esasları* (H. Kâmil Yılmaz-İrfan Gündüz), İstanbul 1989, s. 122-133; Kasım Kufraî, "Hırka", *İA*, V/1, s. 449-450; Uludağ, "Hırka", s. 373-374.

121) Uludağ, "Hırka", s. 374.

122) İstanbulî, s. 126.

123) İstanbulî, s. 126-127.

124) İstanbulî, s. 129; Önder, a.g.m., s. 81; Pakalın, I, 433; Gölpınarlı, s. 92.

125) İstanbulî, s. 129.

126) Pakalın, I, 779; Gölpınarlı, s. 154.

127) İlk defa Kalenderî Şeyh Haydar tarafından giyilmiştir. Nefis mücâhedesini için bir kıl çuvalın dip tarafını kesip iki tarafını delerek iç gömleği olarak kullanmıştır. Ancak sonradan daha yumuşak dokulu malzemeler tercih edilmiştir. Bk. İstanbulî, s. 129. Niçin "Haydarî" denildiğine dair başka rivayetler de vardır. Bk. İstanbulî, s. 130-131.

128) İstanbulî, s. 130.

129) İstanbulî, s. 132.

Tennure, Mevlevî dervişlerinin hırkaları altına giydikleri gömlek ve kolsuz entariye verilen isimdir¹³⁰. Zikir halkasında, sema ve murakabe gibi özel durumlarda giyilen bu elbiseye, “zikrin nuru ile nurlandık” anlamında, tenin nur ile dolduğunu ifade etmek için “ten-nur” denilmiştir¹³¹. Tennurede on sekiz dikiş bulunur ve bu sayı Mevlevî kozmolojisiinde nezr-i Mevlâna’ya tekabül eder¹³². Mürşid huzurunda bulunup hizmet eden derviş, “Ölmeden önce ölünüz” emrine uygun olarak “Ölmeden önce öldüm, sırtıma giydiğim tennure ahiret gömleğim ve hırka da kefenimdir” demek ister¹³³. Tennure giymenin yalan söylememek, zina etmemek, haram yemek ve hırsızlık yapmamak gibi bazı şartları vardır¹³⁴. [Resim:50]

Şeriat ve tarikatı, bürünülecek bir gömleğe benzeten sûfiler, gömleğin dış yüzünü “şeriat”, deriye dokunan kısmını “tarikat”, tene temas etmesini “hakikat” ve bu dokunmadan duyulan tat ve sıcaklığı da “marifet” olarak tanımlamışlardır. Bu ince ve narin gömleğin iç ve dış yüzlerini birbirinden ayırıp, ikiliği ortaya çıkarmak mümkün olmadığı gibi, tarikatan da şeriattan ayrılması mümkün değildir¹³⁵.

Ridâ, başı ve belden yukarısını örten ve “çar”, “şal”, “fûta” gibi çeşitli isim ve şekilleri bulunan kıyafete denir. Dervişlerin giydiği hırka ve abaya da ridâ denir. Belden aşağıyı örten peştamal veya îzârın mukabilidir¹³⁶. Tarikat ridâsını giymek, kâmil bir mürşid tarafından irşâd ile görevlendirilmeyi ve mezun olmayı gösterir. Ridânın, sağ tarafı üzerine katlanmış şekilde teslim edilmesi, şeriat hükümlerini marifet için ve tarikat merasimlerini de hakikat için astar ve perde etmek gerektiğine işaret eder¹³⁷. Eğer her iki tarafı da eşit bir şekilde katlanarak teslim edilirse, bu, halifenin şeriat, tarikat, marifet ve hakikatteki kemaline ve hepsindeki zorlukları çözdüğüne delalet eder. Ridânın sağ tarafı şeriat ve tarikatı, sol tarafı ise marifet ve hakikatı sembolize eder¹³⁸. Ayrıca Allah’ın halifesi olan bir kişinin abası, emanet yükünü taşımayı kabul ettiğine işaret eder¹³⁹.

4. Kuşaklar

Tarikat ehlinin kullandığı ve sembolik anlamlar yüklediği *kemer* (kuşak), *teslim taşı* ve *kanberiyeye* gibi bazı takı ve eşyalar vardır. Bele sarılan kuşak, tarikatlara göre “gayret kemeri”, “elifi-nemed”, “şedd-i şerîf”, “kanberiyeye”, “tığ-bend” ve “pâlheng” gibi isimlerle anılmıştır¹⁴⁰.

Kemer, Kadîrî tarikatına mensup olanların bellerine sardıkları bir çeşit kuşağın adıdır. “Gayret kemeri”, on altı halka, dört çengel ve bir kemer olmak üzere yirmi bir parçadan

130) Diğer bir ifadeyle tennure, Mevlevîlerin giydikleri kolsuz, yakası yırtmaçlı, bel tarafı kırmalı, geniş ve uzun entari adıdır. Bk. Pakalın, III, 456. Ayrıca bk. Gölpinarlı., s. 331-332; Uludağ, s. 481.

131) İstanbulî, s. 133.

132) Işın, agm., s. 9.

133) İstanbulî, aynı yer.

134) İstanbulî, s. 134.

135) Sadık Vıdanî, *Tarikatlar ve Silsileleri (Tomar-ı Turuk-ı Aliye)*, (yay. haz. İrfan Gündüz), Enderun Kitapevi, İstanbul 1995, s. 81.

136) İstanbulî, s. 134; Uludağ, s. 398.

137) İstanbulî, s. 135.

138) Uşşâkî, vr. 8a; İstanbulî, s. 135.

139) Nizamoğlu, vr. 5b; İstanbulî, s. 135.

140) İstanbulî, s. 147-138.

oluşur¹⁴¹. Bunlar, Fatıha suresinde geçen yirmi bir harfe ve dolayısıyla bu surenin sırrına işaret eder. Ayrıca, dört kapının (şeriat, tarikat, marifet, hakikat) harflerini (20+Zat) sembolize eder¹⁴². [Resim: 53] *İşlemeli gayret kemeri*; Allah'ın kelâmına (21 parça ve 7 işleme: yirmi sekiz adet harf) ve salikin miraca yükselmesine (yedi secde azası ile dört kapının çarpımı) işaret eder. Ayrıca kemer bağlamak, "hizmete bel bağlamak" demektir. En önemli hizmet ise nefis ile mücâhededir. Nefsin yedi başı, yedi gözü, yedi eli ve yedi ayağı olduğu varsayılır ki toplam yirmi sekiz eder. Bu ise kemer parçaları ile işlemelerinin sayısına denk olup nefis ile girilen yirmi sekiz cihada işaret eder¹⁴³. [Resim: 54]

Rifâiye, Bedeviye ve Sa'diye tarikatlarında dervişler, yünden yapılmış siyah, kırmızı, beyaz ve yeşil renkte *şedd* denilen kuşak kuşanırdı¹⁴⁴. "Şedd" (kuşak), sözlükte "kuvvetlendirmek", "sağlam ve güçlü kılmak" ve "sıkı bağlamak" anlamlarına gelir¹⁴⁵. Şeddin rıza, safa ve vefa gibi bazı çeşitleri vardır. Örneğin vefa şeddi, teslimiyette güçlü ve dayanıklı olmayı sembolize eder ve Allah'ın ahbine bağlı kalmak¹⁴⁶; kulağı kötü söz ve yalan ile meşgul etmemek, diliyle yalan ve gıybet söylememek ve nefsin arzu ve isteklerinden sakınmak gibi mertebeleri vardır¹⁴⁷. [Resim: 55]

Şedd-i katlayarak bağlamanın da bazı anlamları vardır: Katlamanın *bir kat* olması (elif etmek), Allah'ın birliğine; *iki kat etmek*, dünya ve âhirete; *üç kat etmek*, şeriatte ve tarikatta yol almaya ve hakikatten haberdar olmaya; *dört kat etmek*, dört halifeye, müctehitlere, kıyam kıraat, rükû ve sücûda ve dört kitaba; *beş kat etmek*, hamse-i âl-i abâya¹⁴⁸, ülü'l-azm peygamberlere¹⁴⁹, beş vakit namaza ve İslâm'ın beş şartına; *altı kat etmek*, dört yön ile secde ve mihraba, imanın altı şartına ve altıncısı Cibrâil olmak üzere hamse-i âl-i abâya; *yedi kat etmek* ise yedi aza ile secde etmeye, yedi yıldıza, yedi kat gök ve yedi kat yere, Fatıha'nın yedi ayetine, yedi tavafa, yedi sa'ye, yedi recm edilmiş şeytana, yedi nefis ve yedi cehenneme işaret eder¹⁵⁰.

Elifi-nemed, sözlükte "keçe parçasıyla dostluk etmek" anlamına gelir. Mevleviye ve Bektaşîye tarikatlarında dervişin beline sarılan çuha, yün dokuma veya keçeden yapılmış ve üzeri parlak ince bezle zırhlanmış bir kemerdur. Arap alfabesindeki "elif"e benzediği için bu ismi almıştır¹⁵¹. Herhangi bir renkte olabilir. Bele üç defa dolanan bu kuşağın bir ucuna şerit bağlanır ve şeridin ucuna da "habbe" denilen ceviz büyüklüğünde akik taşından bir düğme konur¹⁵². Salıkların bellerini üç kat sarmaları, "eline, diline ve beline"

141) Pakalın, II, 240-241.

142) İstanbulî, s. 147-149.

143) İstanbulî, s. 150-151; Gölpınarlı, s. 193.

144) Yahya Âgâh İstanbulî, aynı yer.

145) Pakalın, III, 314; Gölpınarlı, s. 313-314.

146) Yâsin, 60-61.

147) İstanbulî, s. 179-181.

148) Hz. Peygamber, Hz. Ali, Hz. Fâtıma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin.

149) Hz. Âdem, Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. Musa, Hz. İsa ve Hz. Muhammed.

150) Nizamoğlu, vr. 6a; İstanbulî, s. 181-182.

151) Önder, agm., s. 81; Pakalın, I, 519; Gölpınarlı, s. 114-115.

152) Önder, agm., s. 82.

sahip olmaya; “Ahde, bey’ate ve hayrete bel bağladım”, “Açlığa, tokluğa ve çıplaklığa sabrederim” ve “Muhabbet ve vefa ile teslim oldum” demeye; tevhid-i ef’âl, tevhid-i sıfat ve tevhid-i zata ulaşmak için gayret etmeye; kötülenmek, dövülmek ve yok edilmek karşısında incinmeyip sabır ve tahammül göstermeye ve varlığından geçip mekânsız olmaya (fena ender fena) işaret eder¹⁵³. [Resim: 52]

Kanberkiye, fukara dervişlerin bellerine kuşandıkları örme kaytan¹⁵⁴ türü bir kuşaktır. Uzunluğu bel çevresi kadardır. Bir ucunda halka ve iplik, diğer ucunda düğme yerine kullanılan “akik”, “yeşim”, “süleymani” ya da “kan” taşı cinsinden ceviz büyüklüğünde “habbe” ya da “düğme” bulunur. Rivayete göre bu bağ, Hz. Ali’nin “düldül” adındaki bineğinin ayak kösteğini sembolize eder. Kanber ismindeki bir sahabe, bağlanması gerekmediği vakitlerde bu bağı beline bağlardı. Dervişler de onun hatırasını yaşatmak için bellerinde böyle bir bağ taşımışlardır¹⁵⁵. [Resim: 57]

Tiğ-bend, Bektaşî tarikatına girecek olan talibin boynuna rehber tarafından takılan ince bir bağın adıdır¹⁵⁶. Dışarıdan görülmeyen bu bağa, “bend-kerdân” veya “el bağı” da denir. Rivayete göre bu bağ, Hz. İbrahim’in (a.s.), oğlu İsmail’i (a.s.) kurban edeceği vakit ellerini ve ayaklarını bağladığı bağı sembolize eder. Bir can, ikrar vereceği zaman enfüsü ve afakî şeyleri terk etmek için bir kurban kestirir ve yününden bükülen iplik ile parmak kalınlığında “sır kuşağı” da denilen bir bağ yapılırdı. İkrar sırasında salikin (can) rehberi bu kuşağı önce boynuna alıp mezâd ederek tercüman okur; sonra Baba’nın huzuruna getirip ona teslim eder ve o da salikin tenine bu bağı (tiğ-bend) bağlardı. Tiğ-bend, salikin bulunduğu tarikatta sabit kadem olmasına işaret eder. Ayrıca, Mansur gibi idam edilmeyi; eline, diline ve beline sahip olmayı ve ahid ve misakını bozmamayı sembolize eder¹⁵⁷. [Resim: 56]

Pâlheng, sözlükte “ip”, “kayış”, “dizgin” ve “kement” anlamlarına gelir. Bunlardan yapılan bel tokasına “tarikât palhengi”, “tarikât yuları” veya “tarikât kanadı” denirdi¹⁵⁸. Pâlheng kuşanmak; itaatkâr olan dervişi Allah’ın şeriatına, tarikâtın esaslarına, şeyhlerin hizmetine ve âlimlere bel bağlamaya; az yeme, az uyuma ve az konuşma prensiplerine bağlı olmaya; “halvet, riyâzat ve mücâhedeye sabırlıyım” demeye; palhengin iki ucu “Haseneny”e ve palhengin katları, yedi kat göğe işaret eder. Bel bağlamak, yedi düğümle olur ve bu da yedi kötü ahlâkı, yedi güzel ahlâka dönüştürmeyi sembolize eder¹⁵⁹.

5. Küpe ve Teslim Taşı

Mengûş (küpe), Bektaşî tarikatında dede, baba ve dervişlerin sağ kulağına takılırdı¹⁶⁰. Rivayete göre, Balım Sultan (ö.922/1516) zamanında Kırşehir ile Kayseri arasında yol

153) İstanbulî, s. 186-188.

154) Kaytan, bükülmüş iplerin tekrar bükülmesinden elde edilen ip şeklindeki kordonlara verilen addır. Bk. Pakalın, II, 223.

155) İstanbulî, s. 186-188; Gölpinarlı, s. 186.

156) Pakalın, III, 493. Abdulbaki Gölpinarlı’nın kaydettiğine göre, tiğ-bend, fütüvvet ehlinin şeddinden geçmiştir. Bk. Gölpinarlı, s. 338.

157) İstanbulî, s. 189-190.

158) Pâlheng ile ilgili bilgi için ayrıca bk. Gölpinarlı, s. 271.

159) İstanbulî, s. 193.

160) Gölpinarlı, s. 227.

kesen haramîler çoğalmış ve pek çok kişiyi katletmişlerdi. Bunun üzerine Balım Sultan, haramîlere “Bizim bendelerimize de eziyet ediyorsunuz?” der. Onlar da “Size bağlı olanların bir işareti yok” derler. Balım Sultan, “Kulağında küpe olanlar bizimdir” diye cevap verir. Sonra bendelerini toplar ve tahta kaşık ile kulaklarını delerek kurşundan küpe takar¹⁶¹. Küpe, “Biz arıfız; bizim kulaklarımız deliklidir, her sözü anlar ve biliriz” demeye ve mücerred (bekâr)¹⁶² olmaya işaret eder¹⁶³. [Resim: 59]

Tarih boyunca bütün toplumlarda kıymetli taşlara özel bir değer verilmiş ve bunların taşınmasıyla muayyen kuvvet ve kudretlere sahip olunacağına inanılmıştır¹⁶⁴. İslâm toplumunda da tarikat ehli bazı kimseler, yanlarında bu tür taşları bulundurmuşlardır. Meselâ, Bektaşî babaları, göğüslerinde *teslim taşı* denilen gümüş mecdiyeden biraz daha büyük “balgamî” cins bir taş taşımışlardır. Hakk’a teslim ve razı olduklarını belirtmek üzere teberrüken boyunlarına kolye gibi astıkları bu taş, “Acziyetimizi söyleyip teslimiyet kapısında bulunuruz” demeyi sembolize eder. Bazıları ise teslim taşını Kerbelâ türbesinin taşından imal ederlerdi. Çevresini düzeltip etrafına on iki imamın söz ve davranışları ile afakî ve enfûsî sırlarına işaret olmak üzere on iki cenah açarlardı¹⁶⁵.

6. Nefir

Nefir, sözlükte “ürküp kaçmak” ya da “büyük boru” anlamlarına gelir. Seyyah dervişlerin kullandığı boynuzdan yapılan ve ses çıkaran bir borudur¹⁶⁶. Çöl, sahra ve dağlarda yırtıcı hayvanları korkutmak ve zarar vermelerini önlemek maksadıyla çalınır ve zararlı hayvanların bu sestten ürkererek kaçmaları sağlanırdı. Bektaşî tarikatına mensup dervişler, tarikatlarının usul ve sırlarına taarruz eden inkârcılara karşı bir tepki olarak nefirlerini nefesleri ile doldurup inkârcıların ruhlarına “yuh” çekerlerdi. Bu nedenle “yuh borusu” olarak da adlandırılmıştır¹⁶⁷. “Ervahına yuh olsun”¹⁶⁸ deyiminin buradan çıktığı söylenir¹⁶⁹. [Resim: 47]

7. Renkler

Tarih boyunca tüm uygarlıklarda renklere sembolik değerler yüklenmiştir. Özellikle rüyada görülen renklerin, kişinin psikolojik durumuyla ilgili önemli ipuçları verdiği kabul edilir¹⁷⁰. Tasavvuf kültüründe de renklerin işaret ettiği bazı anlamlar vardır. Mesela, mavi

161) İstanbulî, s. 173-174.

162) Mücerred kavramının diğer anlamları için bk. Süleyman Uludağ, *a.g.e.*, 348-349; Gölpınarlı, s. 240.

163) İstanbulî, s. 174; Pakalın, II, 475.

164) Reşat Atabek, “Renk Sembolizmi”, *Mimar Sinan*, yıl: 1983, sayı: 48, İstanbul 1983, s. 13. Kıymetli taşlarla ilgili sembolizm için ayrıca bk. s. 14-23.

165) İstanbulî, s. 175-176; Pakalın, III, 476.

166) Pakalın, II, 672.

167) Gölpınarlı, s. 253.

168) E. Kemal Eyüboğlu, *Onüçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler*, I-II, İstanbul 1975, II, 174.

169) İstanbulî, s. 176.

170) Renk sembolizmi ile ilgili bilgi için bk. Atabek, *agm.*, s. 33-46.

renk, kelime-i tevhidin; kırmızı renk, "Allah" isminin¹⁷¹; beyaz renk, "Hû" isminin; sarı renk, "el-Hakk" isminin; yeşil renk, "el-Hayy" isminin; siyah renk, "el-Kayyûm" isminin ve gri (renksizlik) ise "el-Kahhâr" isminin nuruna işaret eder. Bu sebeple tarikat mensuplarının giydikleri taç, sarık ve elbiselerin renkleri, sülûkları esnasında buldukları makam ve menzilleri gösterir¹⁷². Nitekim Celvetî şeyhi İsmail Hakkı Bursevî (ö.1137/1724), renklerin her birinin bir mertebeye işaret ettiğini ve o mertebelerden anlayan ve haberdar olan salikin, suretini manasına uydurması gerektiğini ifade eder¹⁷³. Meselâ, sûfler fena ve celâl hâli galip geldiğinde "siyah"; beka ve cemel hâli galebe ettiğinde "beyaz"; kemal hâli zuhur ettiğinde ise "yeşil" rengi tercih ederlerdi¹⁷⁴. Yine salik, nefsinin terbiye etmek üzere mücadeleye başladığında "kara"; nefsinin tepelendiğinde "kızıl"; hırsını ve hevesini kestiğinde "sarı"; nefsi emmâreyi bırakıp nefsi levvâmeye ayak bastığında "yeşil"; itmi'nân derecesine ulaştığında ise "beyaz" giyer¹⁷⁵. Ancak, Celvetîlere göre beyaz ve benzeri renkler tarikat elbisesi değil, ziynet elbisesidir¹⁷⁶.

Sonuç

Tasavvufî sembolizmin merkezinde "bir" sayısı ile "elif" harfinin birlikte oluşturdukları "vahdet anlayışı" vardır. Tarikat ehlinin sembol olarak kullandığı eşya ve şekiller ile bunlara yükledikleri sembolik anlamlar, bunu yeterli ölçüde desteklemektedir.

Yukarıda da ifade edildiği gibi, gül mühürleri, düğmeler, elif, dal, bedâhe şekilleri, taçlar, hırkalar, tennure ve gayret kemerleri, kıymetli taşlar, küpe, nefir ve benzeri eşyalara sûfler tarafından değişik türde İslâmî ve tasavvufî anlamlar yüklenmiştir: Allah'ın birliği (tevhid ve çeşitleri), isim ve sıfatları, kelime-i tevhid, Kur'an-ı Kerim, Fatıha ve İhlâs gibi bazı surelerin ayet ve harf sayıları, Hz. Muhammed (a.s.) başta olmak üzere büyük peygamberler, dört büyük kitap, ehl-i beyt ve on iki imam, dört halife, otuz iki farz, İslâm ve imanın şartları, beş vakit namaz, besmele, cennet ve sekiz kapısı, Nûr-i Muhammedî, insanın kalp, ruh, nefis, akıl vb. latifeleri, tarikat kutupları, riyâzat ve mücâhede, dört makam kırk menzil, teslimiyet, edep, aşk ve muhabbet, terk ve çeşitleri, kenz-i mahfi, kemâl, ölmeden önce ölme, hizmete bel bağlama, ârif olma ve eline, diline ve beline sahip olma gibi kavram ve mefhumlar bunlardan bazılarıdır. Bütün bunlar, sûflerin İslâm'a, Hz. Peygamber'e (a.s.) ve ehli beyte karşı duydukları sevgi ve bağlılıklarının ve tasavvufî bazı kavram ve mefhumları canlı tutmak istemelerinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Osmanlıda tarikat ehlinin kullandığı semboller ve onlara yükledikleri anlamlar, elbette bunlarla sınırlı değildir. Biz, burada, sözkonusu sembol ve gizli anlamlardan sadece bir kısmını ele alabildik. Sanırız, bu kadarı bile, tarikat kıyafetlerinde sembolizmin ne kadar güçlü ve canlı olduğunu göstermeye kâfidir.

171) Kırmızıya bu sebeple "Celâliye" de denir. Bk. İstanbulî, s.66.

172) Aynı yer.

173) Bursevî, *Kitâbü Nakdi'l-hâl*, İÜ., TY., nr. 2153, vr. 286a.

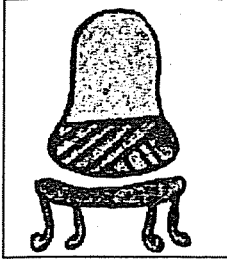
174) Bursevî, *Temâmü'l-feyz-I*, s. 90.

175) Hırkanın genellikle mavi olması tercih edilir. Bk. Uludağ, "Hırka", s. 373.

176) Bursevî, *Temâmü'l-feyz-I*, s. 85-86; a.mlf., *Ferahu'r-rûh*, I, 190; Müstakimzâde, vr. 169b.

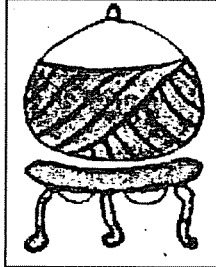
EKLER: Resimler¹⁷⁷

Resim: 1

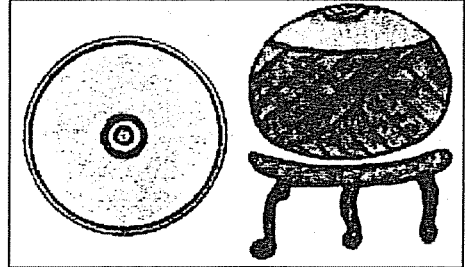
Mevlevî Sikkesi
(dilimsiz)

Resim: 2

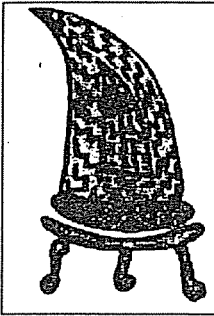
Gülşeni Tâcı
(dilimsiz)

Resim: 3

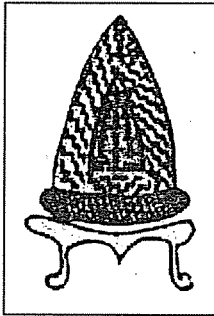
Himmetî Tâcı (dilimsiz-düğmeli)

Resim: 4

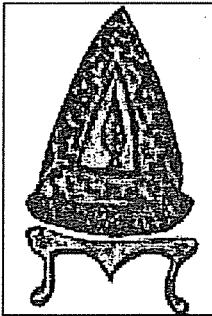
Nakşî Kılıcı Sikkesi

Resim: 5

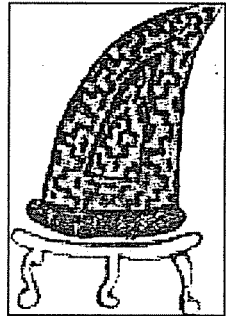
Nakşî Kılıcı Sikkesi

Resim: 6

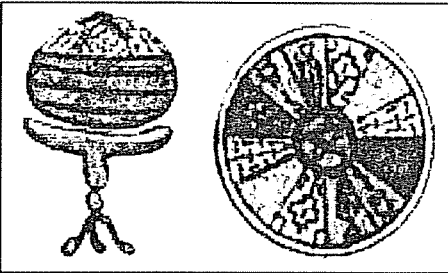
Kâdirî Elifi Sikkesi

Resim: 7

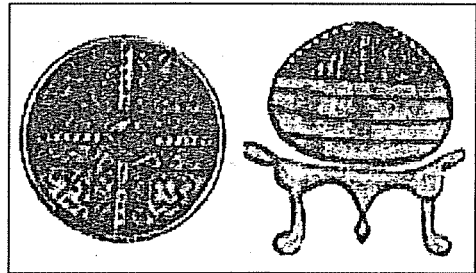
Kâdirî Elifi Sikkesi

Resim: 8

Nakşebendî-Kâdirî Tâcı

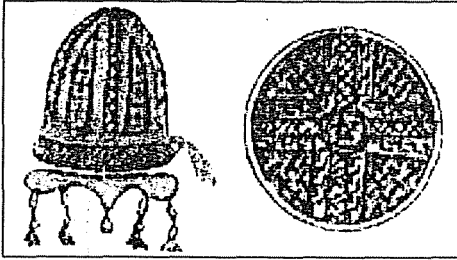
Resim: 9

Sâdikiye Tâcı

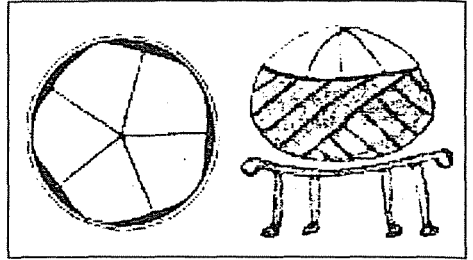
177) Nefir (resim: 47), E. Işın'ın, destarlar (resim: 60-63) M. Önder'in ve diğerleri Yahya Âgâh İstanbulî'nin çalışmasından alınmıştır.

Resim: 10

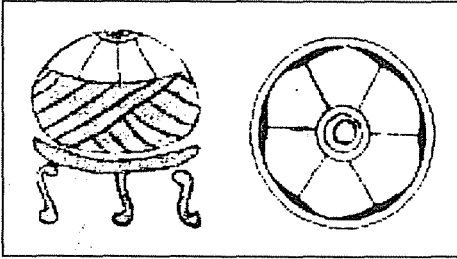
Nakşebendî-Kâdirî Sikkesi

Resim: 11

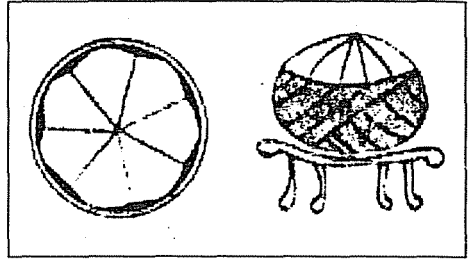
Sa'diye Tâcı (5 dilimli)

Resim: 12

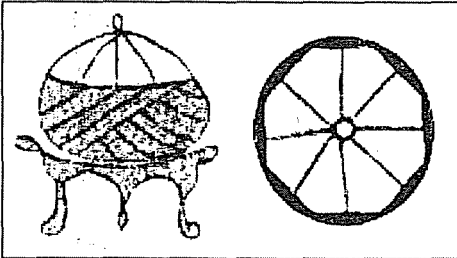
Bayrâmiye Tâcı (6 Dilimli)

Resim: 13

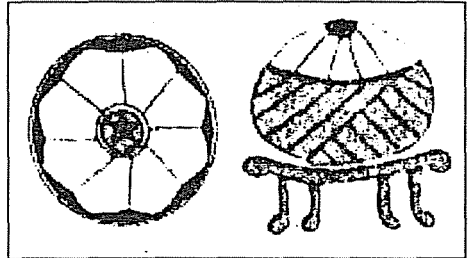
Eşrefiye Tâcı (7 Dilimli)

Resim: 14

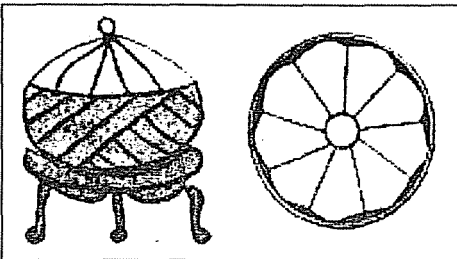
İsmailiye Tâcı (8 Dilimli)

Resim: 15

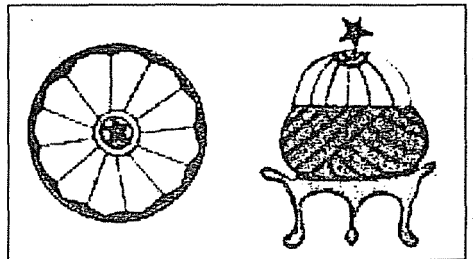
Resmîye Tâcı (8 Dilimli)

Resim: 16

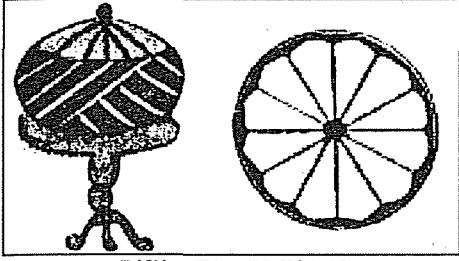
Sâdiye/Vefâiye Tâcı (9 Dilimli)

Resim: 17

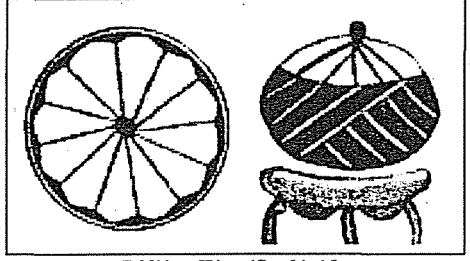
Mustafa Âhî Resmî Tâcı (12 Dilimli)

Resim: 18

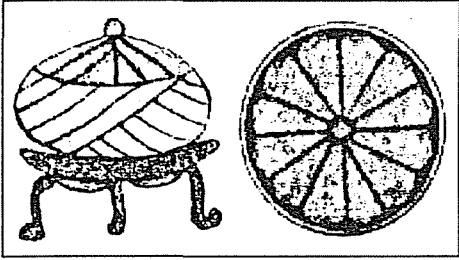
Rifâiye Tacı (Halife) 12

Resim: 19

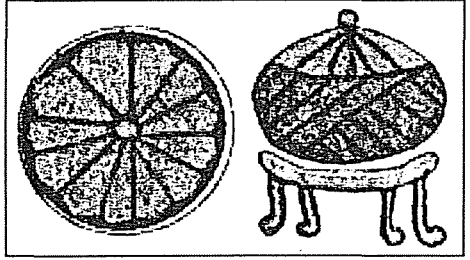
Rifâiye Tacı (Şeyh) 12

Resim: 20

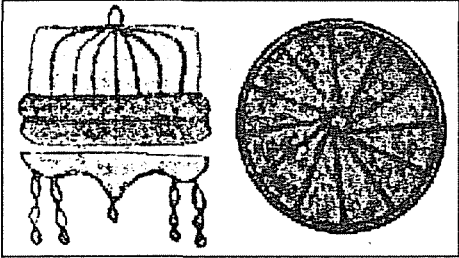
Dessûkiye Tacı (12 Dilimli)

Resim: 21

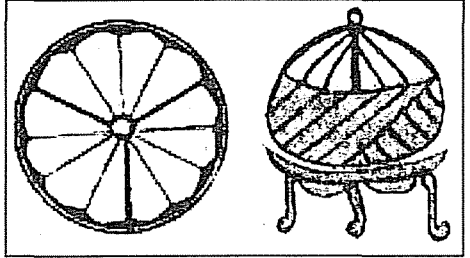
Bedeviye Tacı (12 Dilimli)

Resim: 22

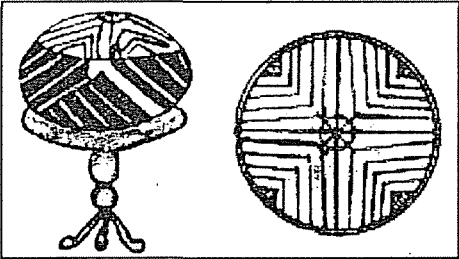
Bektâşîye Fahri (12 Dilimli)

Resim: 23

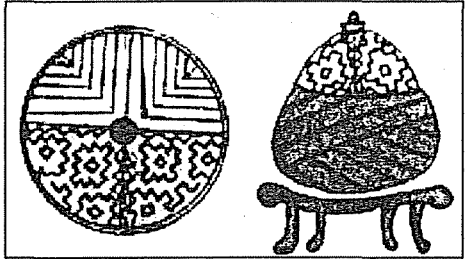
Sâdîkiye Tacı (12 Dilimli)

Resim: 24

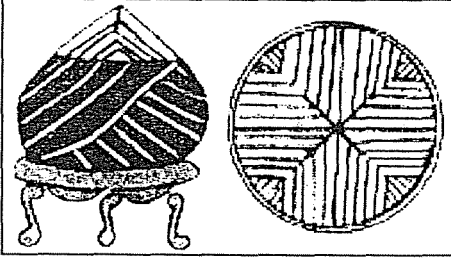
Şâbânîye Tacı (4 terk 40 dallı)

Resim: 25

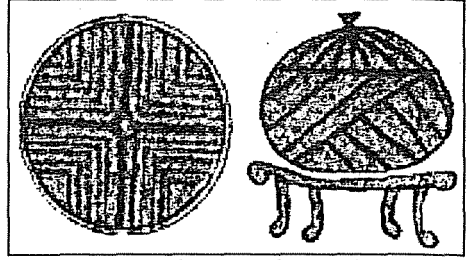
Şemsiye Tacı (4 terk 40 dallı)

Resim: 26

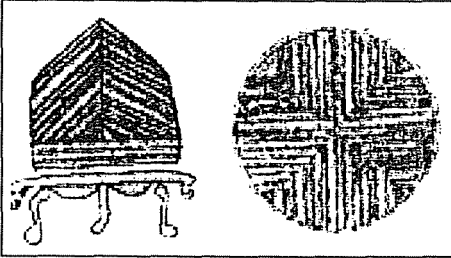
Sümbülye Tacı (4 terk 40 dallı)

Resim: 27

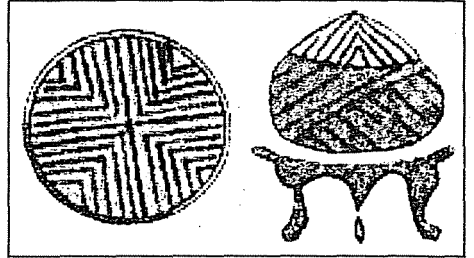
Sinaniye Tacı (4 terk 40 dallı)

Resim: 28

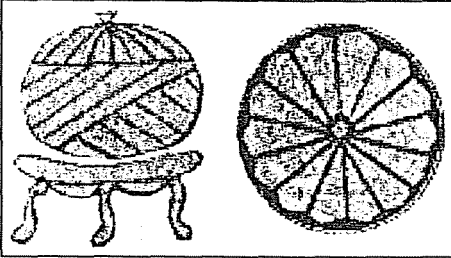
Özbekiye Tacı (28 Dilimli)

Resim: 29

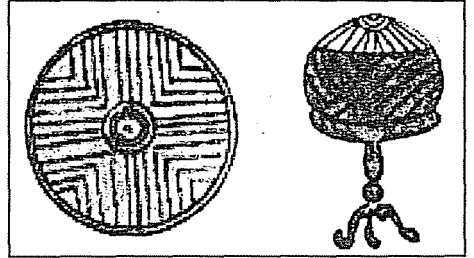
Cerrâhiye Tacı (4 terk 40 dallı)

Resim: 30

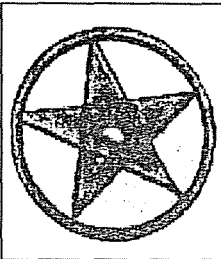
Uşşakiye Tacı (14 Dilimli)

Resim: 31

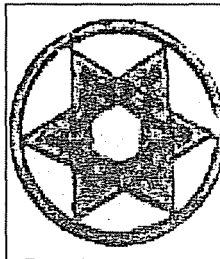
Himmetiye Tacı (4 terk 40 dallı)

Resim: 32

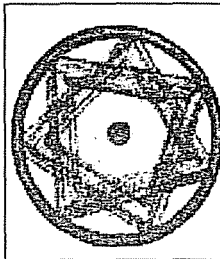
Gül Mührü (5)

Resim: 33

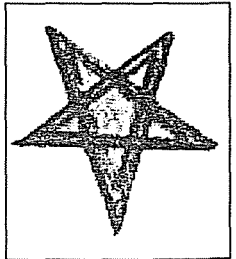
Gül Mührü (6)

Resim: 34

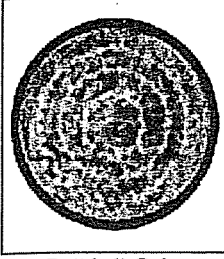
Gül Mührü (7)

Resim: 35

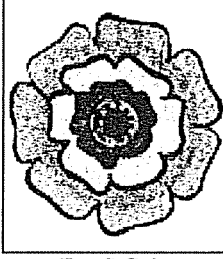
Mühr-i Süleyman

Resim: 36

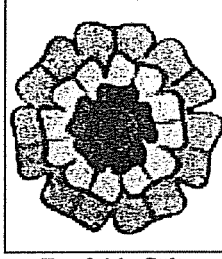
Bağdadî Gülü

Resim: 37

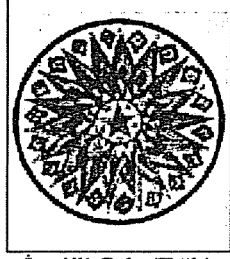
Eşrefî Gülü

Resim: 38

Eşrefzâde Gülü

Resim: 39

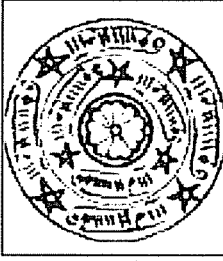
İsmâilî Gülü (Tıghı)

Resim: 40

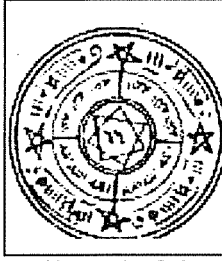
Bedevî Gülü

Resim: 41

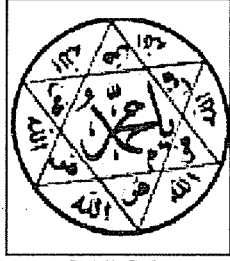
Bedevî Gülü

Resim: 42

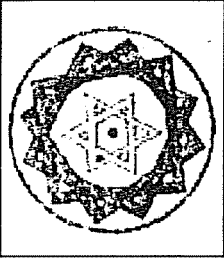
Rifâî Bey'at Gülü

Resim: 43

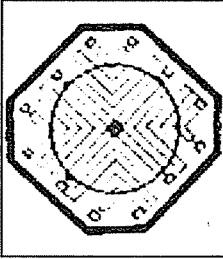
Sa'dî Gülü

Resim: 44

Nakşî Gülü

Resim: 45

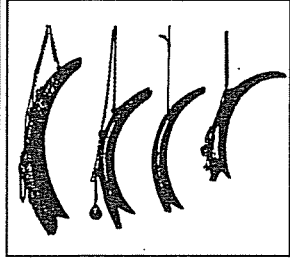
Halvetî Gülü

Resim: 46

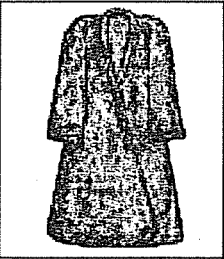
Bedâhe Şekilleri

Resim: 47

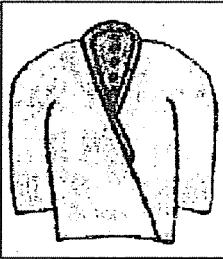
Nefir

Resim: 48

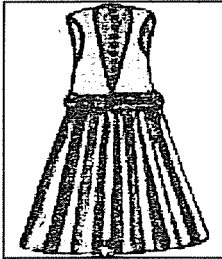
Hırka

Resim: 49

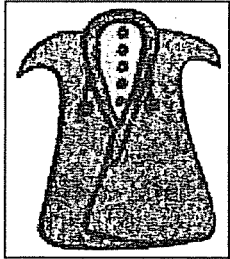
Destegül

Resim: 50

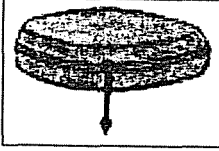
Tennüre

Resim: 51

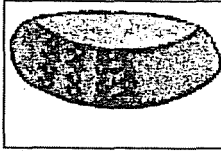
Haydarî

Resim: 52

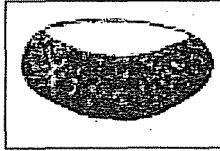
Elifi Nemed

Resim: 53

Gayret Kemerı

Resim: 54

İşlemeli Gayret Kemerı

Resim: 55

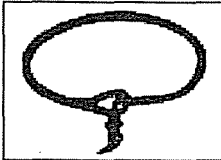
Şedd-i Şerif

Resim: 56

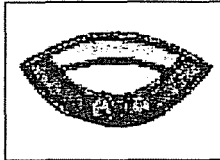
Tiğ-Bend

Resim: 57

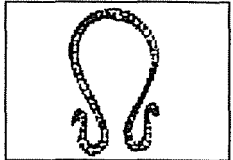
Kanberıye

Resim: 58

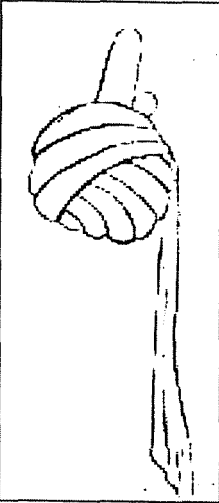
Taşlı Toka

Resim: 59

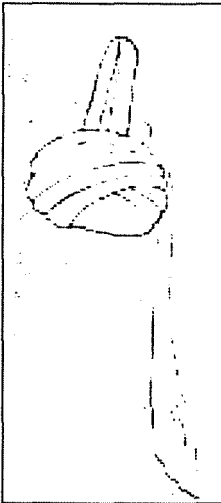
Küpe

Resim: 60

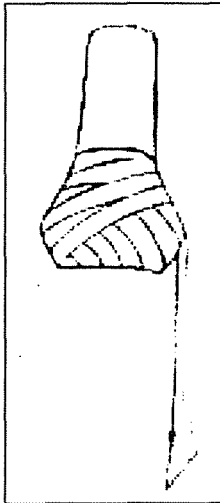
Cüneydî Destar

Resim: 61

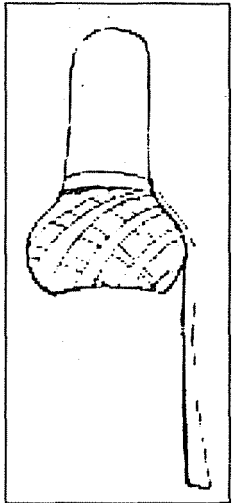
Örfî Destar

Resim: 62

Şekerâviz Destar

Resim: 63

Şekerâviz Kafesi Destar